

CAPITOLUL 8

Religie și identitate etnică

8.1. Credințe, mitologie, religie¹

În ultima parte a demersului nostru, nu pot lipsi paginile dedicate credințelor vechilor slavi. Credințele, ansamblul mitologic și religia – dacă se atinge acel stadiu – unui grup etnic ne pot spune multe despre structura socială a celui popor de-a lungul timpului, ne pot oferi informații privind modul de a percepe și de a înțelege lumea.

Mai întâi, să încercăm o definiție a domeniului cercetat. Ansamblul credințelor populare este un *corpus* neorganizat instituțional; acesta reflectă – în primul rând – tradiții și obiceiuri, adesea însoțite de anumite ritualuri și de invocații. Dintr-un asemenea ansamblu se poate contura, într-un moment istoric, o structură religioasă de tip instituțional, așa cum s-a întâmplat, într-o evoluție naturală, în lumea Antichității grecești și romane. Tot astfel, s-a întâmplat – dar într-un alt context – la vechii evrei, care au elaborat un sofisticat sistem religios și care, ulterior, a avut o contribuție esențială la conturarea creștinismului drept religia predominantă în Europa.

Nu este ușor a reconstitui acel ansamblu de credințe și de obiceiuri ale slavilor. Creștinarea acestora a început în 860 și s-a încheiat, în liniile sale majore cel puțin, un secol și jumătate mai târziu. Unii slavi s-au creștinat mai devreme decât creștinarea oficială a conducătorilor, așa cum ne lasă să înțelegem, ori să deducem că s-ar fi întâmplat astfel, unele documente timpurii. Totuși, ca și în cazul altor popoare ale Europei, vechile credințe au supraviețuit. Pentru a merge înapoi în timp și a tenta o reconstituire plauzibilă, avem la dispoziție:

- câteva izvoare istorice medievale, limitate ca număr și, adesea, cu informații insuficiente și contradictorii;
- analiza comparată a ansamblului spiritual european de-a lungul timpului;
- culegerile de folclor;

¹ Redăm aici, abreviat și cu unele modificări, textul din Paliga 2006a. Despre mitologia vechilor slavi s-au scris numeroase lucrări, inclusiv în limba română: Ovsec 1991 (în limba slovenă, cea mai amplă, de asemenea cu numeroase referințe la influențele românești asupra mitologiei slavilor); Gieysztor 1986 (lucrare „clasică”); Čajkanović 1973 (credințele sârbilor); Vlahović 1972 (credințele popoarelor sud-slave). În română, de exemplu Ionescu 1999.

- analiza lingvistică și etimologică, pentru a identifica sensul străvechi al unor cuvinte.

Pentru a nu complica hățișul cercetărilor, deloc ușoare în acest domeniu, ne vom opri numai asupra acelor date pe care le considerăm importante, esențiale în descifrarea unor realități preistorice și care au supraviețuit de-a lungul secolelor.

Așa cum am încercat să arătăm până acum, slavii se conturează ca un grup etnic aparte nu mai devreme de începutul secolului al VI-lea, fiind – nu ne mai putem azi îndoii – un grup „sintetic”, așa cum sunt, de altfel, majoritatea grupurilor etno-lingvistice ale Europei medievale și moderne. Chiar și grupurile etnice care au o tradiție îndelungată, cum sunt grecii, au cunoscut transformări esențiale, fundamentale, în primul mileniu creștin.

În continuare, vom analiza, pe scurt, termenii relevanți. Câțiva au fost deja analizați în capitolul dedicat celor „o sută de rădăcini slave”.

8.2. Zeul Suprem, mai marele sau Dumnezeu: *bogъ* (богъ, БОГЪ)

Fiind, prin excelență, un termen specific vocabularului creștin dar, în același timp, de origine precreștină, trebuie să începem cu acesta. Termenul *bogъ* „Dumnezeu; zeu” pare înrudit cu termenii mai răsăriteni iranici sau, mai degrabă, împrumutat dintr-un idiom iranic (scitic ori, mai degrabă, „scitoid”), cea mai apropiată formă analizabilă fiind neo-persan *bay* „Dumnezeu, zeu”, cu sensul primitiv „cel care dă, cel generos, cel puternic”. De la această rădăcină este derivat și adjectivul *bogatъ* „bogat”. Dacă analiza etimologică este corectă, evoluția de sens a fost „prea-puternicul” = Zeul cel mare, puternicul, generosul, iar de aici sensul „bogat”, ca un atribut esențial al divinității. După creștinare, sfera semantică s-a transferat în contextul noii ideologii, dar trebuie să fi fost circumscrișă sferei sacralului și înainte de creștinare. Un rol esențial trebuie să-l fi avut aici primii traducători ai Bibliei, frații Chiril și Metodie, alături de discipolii lor, care – de la început – au transferat noii ideologii un termen deja consolidat în vocabularul sacru. Era, de altfel, „metoda consacrată” a misionarilor creștini care, pe cât posibil, foloseau termeni și asociații „păgâne”, pentru a facilita și accelera aderarea la noua credință. Nu avem niciun motiv să credem că frații Chiril și Metodie ar fi procedat altfel. De altfel, și limbile romanice au cunoscut aceeași evoluție semantică a termenului *deus* „zeu”, apoi *deus supremus* „Dumnezeu”. Forma românească *dumnezeu* reflectă apelativul *domine deus*, la vocativ, „Doamne Zeule (suprem)” = Dumnezeu, în sensul creștin.

Acest termen a fost în concurență cu *gospodъ* „domn, stăpân”, în textele vechi slave bisericești cu sensul „Dumnezeu”. Am putea identifica aici, ca și în alte cazuri amintite, poate o paralelă cu rom. *domn* – *domnitor* – *Doamne* (vocativ) = *Dumnezeule*. În unele limbi slave moderne (de sud și de răsărit), sensul este „domn, domnule” (apelativ de politețe). Din punct de vedere etimologic, provine din vechile rădăcini indo-europene **gos-* din **ghosti-* și *podъ* din *potis* „stăpân” (vezi discuția s. v. 34. *gospodъ* „domn, stăpân” de la capitolul anterior).

Termenul *rajъ* „paradis, rai” nu este mai puțin interesant și relevant, deoarece – asemeni formei *bogъ* – nu are origine clară, dar este tot un termen precreștin. Sensul original trebuie să fi fost „loc binecuvântat în ceruri, acolo unde trăiesc zeii” (vezi capitolul precedent, s. v. 87. *rajъ* „paradis, rai”).

moljъ, moliti „a se ruga, a invoca zeii, a invoca voința zeilor”; ulterior, verbul a devenit reflexiv, poate urmând și modelul românesc *a ruga* – *a se ruga*. Etimologic, este înrudit cu lituanian *melždiù, melsti* „a ruga, a cere ceva”, *maldà* „rugăciune”, hitit *malda(i)-* „a face o promisiune; a cere ceva zeilor; a oferi un sacrificiu zeilor”.

Termenul *divъ* „minune” este apropiat de unii cercetători de formele reprezentate de latin *divus* „divin”, vechi indian *deva*, iranic *div, daeva*². Totuși, se pare că este un derivat din rădăcina verbului *divati* „a privi, a se uita”, sensul de bază fiind așadar „lucru demn de a fi privit, minunat; minune”. Este posibil ca acest termen să fi avut și conotații sacre, totuși nu pare să aparțină vocabularului sacru primitiv, ci să fi căpătat ulterior și asemenea valențe. Totuși, unele tradiții ale popoarelor slave ar indica un termen străvechi bazat pe perechea *Div* (masculin) – *Diva* (feminin), ceea ce ar conduce iarăși spre ipoteza încadrării sale în familia reprezentată de *deus* „zeu”³. Păstrarea în multe limbi slave moderne a termenilor *diva, samodiva* „zână” ar pleda pentru vechimea acestui termen în vocabularul sacru al slavilor.

„Creștinarea” unor termeni religioși precreștini s-a produs și în alte areale lingvistice: englez *Easter* „Paște” reflectă numele zeiței Eostra, care se sărbătorea aproximativ în perioada Paștilor; iar rom. *Crăciun* (dialectal având și sensul de „butuc, buturugă”) reflectă, mai degrabă, o înrudire cu forma albaneză *kërcú*

² Astfel la Váňa 1983, 83.

³ Ionescu 1999, 150.

„butuc, buturugă” decât continuarea formei latine *creatio, creationis*, care nu are sens în contextul dat⁴.

Păstrarea acestor termeni până în limbile slave moderne atestă, pe de o parte, un vocabular sacru original și interesant, în care elementul autohton de tip balto-slav se alătură elementelor împrumutate dintr-un idiom vest-iranic. Acest „amalgam” este confirmat și de alte exemple, din alte domenii ale vocabularului arhaic slav.

8.3. Cei șapte zei

Conform tradiției, lumea slavilor de răsărit – strămoșii rușilor, bielorușilor și ai ucrainenilor de azi – era dominată de șapte mari zei, dintre care primul era marele zeu *Perun*, iar – între aceștia – o singură zeiță, *Mokoš*. Unele divinități au fost probabilenerate și de alte grupuri slave, deși nu sunt dovezi clare în acest sens. Să încercăm o trecere în revistă a principalelor atribute ale acestui prim grup de divinități.

1. *Perunъ*. Cele mai vechi documente vorbesc despre marele zeu *Perun*. Conform unei asocieri din secolul al XIX-lea, marele zeu al slavilor ar fi fost „înrudit” cu zeul lituanian *Perkūnas*, zeul tunetului (în lituaniană, *perkūnas*⁵ înseamnă „tunet”). La baltici, zeul *Perkūnas* face parte dintr-o mare triadă, alături de zeii *Patrimpas* și *Patolas*⁶. Date fiind, în general, asemănările clare dintre limbile baltice (lituaniană, letonă și azi extincta limbă prusiană), pe de o parte, și limbile slave, pe de altă parte, o asemenea apropiere era și este plauzibilă. În ultimii ani însă, această etimologie „consacrată” a fost pusă sub semnul îndoielii, în ciuda asemănării formale izbitoare.

Ca alternative, s-a propus o apropiere de oronimul *Pirin* (Bulgaria, la frontiera cu Macedonia). Explicația a fost propusă de Al. Fol cu ocazia Congresului de tracologie de la Sofia, septembrie 2000. *Pirin* este un oronim

⁴ Există numeroase studii care au abordat, direct sau tangențial, problema originii formei românești *Crăciun*, în contextul terminologiei creștine a limbii române. Noi ne menținem părerea, argumentată în numeroase ocazii, că rom. *Crăciun* este un element autohton traco-dacic. Nu este locul aici să intrăm în detalii ori în dezbateri polemice, ne facem doar datoria de a semnală acest detaliu și, totodată, de a corecta o explicație frecventă, dar eronată, care consideră că rom. *Crăciun* ar reflecta lat. *creatio*: nici evoluția fonetică, nici contextul spiritual al ultimelor două milenii nu sprijină această ipoteză.

⁵ Vocala *ū* notează un *u* lung, echivalent vocalei cehe *ú, ů*.

⁶ Despre mitologia lituaniană există acum și versiunea românească a celebrei lucrări a lui Algirdas Julien Greimas *Despre zei și despre oameni*, București, Editura Meridiane 1997.

străvechi, de origine tracică, iar aici tracii, venerând acest munte (litolatric), i-au impresionat pe mai nou veniții slavi care ar fi împrumutat numele muntelui și l-ar fi transformat în zeu. De la acest grup slav sudic, adică strămoșii bulgarilor, zeul s-ar fi răspândit și la alte grupuri slave. Deși avansată de un reputat tracolog bulgar, ipoteza nu pare a rezista unei analize de detaliu: nici datele de care dispunem, oricât ar fi de limitate și de lacunare, nici contextul istoric, nici analiza contextului cultic nu permit acceptarea unei asemenea ipoteze. Recent, și Ivan Duridanov se îndoiește de asocierea dintre zeul slav *Perun* și zeul lituanian *Perkūnas* (Duridanov 1999-2000), concluzionând – chiar din titlul articolului, scris în limba germană – că asocierea slav *Perun* – lituanian *Perkūnas* este „sfârșitul unui mit” (das Ende eines Mythos).

Tot relativ recent, Anca Irina Ionescu⁷ sugerează o posibilă sau chiar probabilă apropiere etimologică și cultică între zeul *Perun* și *Peperude*, *Păpărude*. Noi credem, cu argumente pe care le vom invoca mai jos, că nu există nici legătură, etimologică ori cultică, între zeul *Perun* și *peperude*, *păpărude*; acestea din urmă reflectă, mai degrabă, influența credințelor autohtone ale traco-dacilor, păstrate atât la români cât și la slavii de sud⁸. Am putea admite o asemenea ipoteză doar în măsura în care acceptăm și ideea unei importante influențe traco-dacice asupra slavilor și, într-un asemenea context, putem accepta o asociere etimologică primară între *Perun* și *peperude*, *păpărude*, dar nu ca influență slavă asupra limbii române ci, invers, ca o influență traco-dacică asupra lexicului mitologic românesc și slav deopotrivă.

Zeul slav *Perun* era zeul fulgerului și al trăznetului și, după cum se vede, și sensul îl apropie de sensul din limbile baltice. În general, zeii supremi ai popoarelor indo-europene erau asociați fulgerului și tunetului. Ca atare, în măsura în care informațiile sunt corecte, nu este de mirare că și zeul suprem al slavilor răsăriteni a fost asociat unor fenomene care i-au impresionat dintotdeauna pe oameni: fulgerul, tunetul și trăznetul.

Dificultățile în explicarea sensului străvechi al rădăcinii *per-* sunt complicate și de faptul că unii cercetători au fost tentați să pună laolaltă, în aceeași familie etimologică, cuvinte asemănătoare, cum ar fi *Perunin vărh* „piscul/culmea lui Perun” sau *Perunin dăb* „stejarul lui Perun”, amintitul oronim *Pirin* sau cultul *păpărudelor*. Dacă stejarul a fost și este într-adevăr copacul sacru al slavilor⁹, iar o posibilă transmitere a unor vechi credințe legate de cultul

⁷ Ionescu 1999, 85.

⁸ Despre aceasta, în lucrarea noastră *Mitologia tracilor*, Ed. Meteor Press 2008.

⁹ Reamintim că, în contrast, copacul sacru al românilor este bradul și, prin asemănare, molidul.

stejarului să fie acceptabilă, diverse alte asocieri, rezultat evident al hazardului și/sau al etimologiei populare, nu pot fi acceptate ori acceptabile.

Între atâtea ipoteze privind originea numelui, iată încă una, a noastră. Pornind de la atributele zeului suprem ca „zeu al cerului, zeu al fulgerului și al tunetului”, cum era la mai toate popoarele indo-europene, nu poate fi de mirare că și slavii aveau un mare zeu cu acest înțeles, radicalul *per-* „foc”, mai exact „focul fulgerului, focul sacru din ceruri” poate reflecta radicalul indo-european *pur-* „foc”, de unde a derivat și grec *pyros* „foc”, ceh *pýř* „cenușă aprinsă, jar”. Din radicalul indo-european *pur-*, a derivat mai întâi un radical vechi slav **pūr-* > **pbr-* „foc”, iar – după vocalizarea ierului mare (ъ) **per-*, **par-*, **p̃or-* în funcție de idiomul slav. *Perun* va fi fost, așadar, în acord și cu soluția noastră etimologică, dar și cu textele vechi, „zeul focului [de pe cer], zeul fulgerului și al tunetului”. Forma cea mai veche a teonimului trebuie să fi fost **Pūr-un*, apoi **Pbr-un* > *Perun*¹⁰. Este posibil, deși încă dificil de demonstrat, ca slavii să fi preluat dacă nu divinitatea ca atare, cel puțin rădăcina *pur-* „foc” de la vecinii traco-daci mai sudici. Dat fiind faptul că o serie de forme tracice cu radical *pur-* conduc spre această rădăcină străveche, o asemenea ipoteză ne apare azi plauzibilă. Am văzut de altfel, în capitolul precedent, că terminologia sacră a vechilor slavi s-a cristalizat și pe baza unor împrumuturi din limbile vecine, cum ar fi cele de origine iranică.

Așadar, cel puțin slavii de răsărit au venerat un mare zeu *Perun*, al cărui cult se pare că era încă viu în perioada creștinării. Cneazul Vladimir inițial sprijină venerarea zeului, dar tot el poruncește distrugerea vechilor statui ale zeilor păgâni după creștinare. Chiar dacă asocierea dintre zeul slav *Perun* și zeul lituanian *Perkūnas* a fost pusă la îndoială recent de unii cercetători și, la rigoare, este posibil să ne aflăm în fața unei simple asemănări întâmplătoare, câteva izvoare ne arată că într-adevăr *Perun* a fost zeul suprem al slavilor de răsărit, posibil și al altor grupuri slave, chiar dacă nu există dovezi în acest sens. Iar, dacă explicația noastră etimologică este acceptată, atunci *Perun* a fost „zeul focurilor de pe cer, zeul focului sacru și etern”. Nu trebuie uitat detaliul, asupra căruia vom reveni mai jos, că vechii slavi – asemeni altor grupuri etnice din vechime – își incinerau morții, ca atare „focul sacru” – în diverse ipostaze – trebuie să fi avut o importanță cu totul aparte în universul lor cultic.

¹⁰ Tot de la acest străvechi radical derivă și forma românească *pur-uri*, inițial pluralul lui *pur* „foc [sacru], foc etern”, de origine autohtonă traco-dacă; *pur-uri* însemna inițial „focuri”, adică „focuri sacre și eterne”; cu timpul, sensul străvechi s-a pierdut, iar *pururi* a devenit un adverb. Alte discuții despre acest cuvânt străvechi în studiul reprodus aici, ca Anexa 4.

2. Veles sau Volos. Zeul cirezilor și, în general, al animalelor domestice. În cele mai vechi documente rusești, apare mai totdeauna alături de marele zeu *Perun*. Era așadar un zeu al prosperității domestice, știut fiind faptul că, în societățile tradiționale, asocierea *turme-prosperitate* făcea parte din sistemul economic esențial¹¹. Un alt argument în sprijinul ideii că *Veles, Volos* ar fi fost „zeul turmelor, zeul animalelor domestice” este că, după creștinare, atributele zeului au fost „transferate”, conform unui frecvent „mecanism cultic” în perioada adoptării creștinismului de diverse popoare, sfântului Vlas sau Vlasius, protectorul animalelor.

Originea cuvântului, care ar putea lămuri și semnificația originară, nu este însă deloc clară. Sunt doar ipoteze. Astfel, Anca Ionescu, citându-l pe Machek, marele etimolog ceh și autor al unuia dintre cele mai bune dicționare etimologice ale limbilor slave, sugerează că forma intermediară ar fi fost *velsv*, la rândul său o metateză din *selvb*, ca rezultat al legii tabu-ului lingvistic, în mod special funcțional în sfera sacrului. Conform acestei ipoteze, forma cea mai apropiată de cea slavă ar fi avestic *Sarva*, un supranume al zeului indian *Rudra*¹². Același autor menționează și alte ipoteze: sensul prim ar fi fost „vrăjitor” sau, dacă s-ar accepta legătura cu rădăcina *volst-*, care în limbile slave moderne este baza unor cuvinte circumscrise sferei semantice „regiune, ținut, zonă administrativă”, sensul prim ar fi fost legat de o anume viziune privind administrarea unei regiuni.

După părerea noastră, nici una dintre aceste ipoteze nu au șanse reale de a fi acceptată. Dacă sensul prim al puterilor zeului se află circumscris noțiunii de „protector al vitelor, protector al turmelor”, atunci rădăcina cea mai logică, cel puțin din punct de vedere strict etimologic, ar fi *volv* „bou”, generic „vită, turmă”; forma slavă pare din aceeași rădăcină indo-europeană ca german *schwellen* și englez *to swell* „a (se) umfla”, categorie semantică aplicată de omul arhaic formelor „grase” ale naturii. Astfel, putem explica și atributele zeului, în acord cu ceea ce știm din datele gramaticii istorice și comparative. O asemenea referință ar fi în acord cu atributele zeului și cu sistemul cultic al popoarelor vechi.

3. Hors (Chors). Este unul dintre zeii „enigmatici” ai panteonului slav. Nici analiza etimologică a numelui, nici sumarele date despre acest zeu nu permit

¹¹ Am analizat în alte ocazii asocierea dintre vite, turme și bogăție. A se vedea studiile noastre, mai ales: *The social structure of the southeast European societies in the Middle Ages. A linguistic view* (Paliga 1987); *Este boieria o instituție împrumutată?* (Paliga 1990) și *Influențe romane și preromane în limbile slave de sud*. București 1997: Editura Lucretius, reeditare corectată și completată în 2006 (Paliga 2006c).

¹² Ionescu 1999, 89.

fie și o creionare aproximativă a atributelor sale. Înrudit cu numele zeului ar fi doar vechiul antroponim sârb-croat *Chr̄vs*, detaliu cu totul insuficient pentru o analiză cultică ori lingvistic-etimologică. Ar mai fi posibilă apropiere de rus *horošij* „bun”, dar care poate fi o simplă asemănare întâmplătoare. Cei mai mulți istorici ai mitologiei slave înclină spre o origine iranică, deoarece influența iranică este atestabilă în câteva cuvinte din sfera sacralului (vezi mai sus cazul lui *bogv* și al lui *raj*). Majoritatea cercetătorilor înclină spre ipoteza de a-l considera pe *Hors* un zeu al soarelui, eventual personificarea soarelui însuși.

4. *Dažbog* este un alt zeu venerat în timpul cneazului Vladimir. Din analiza cronicilor celor mai vechi, ar fi tot o divinitate solară, deși acest lucru este mai degrabă dedus din echivalarea dintre grecul *Helios* „soarele” și *Dažbog*. Ca antroponim, era în trecut relativ frecvent și la alte grupuri slave, cum ar fi polonezii, deși aici nu avem niciun document care să ateste și un zeu cu acest nume.

Din punct de vedere etimologic, analiza nu pune probleme: este un compus din verbul *da-ti* „a da” și *bog* „zeu” de care aminteam mai sus. Este astfel una dintre formele sacre compuse cu *bog* în partea secundă a cuvântului. Sensul primar ar fi așadar „zeu darnic, zeul dăruitor”; atributul de divinitate solară, dacă este să îl acceptăm, îl va fi căpătat prin asocierea „soarele darnic, roditor” – „zeu darnic, zeu roditor”.

5. *Stribog* este alt mare zeu, al treilea ca importanță, din seria celor șapte venerați de slavii de răsărit. Rolul său între ceilalți zei nu este clar, deoarece majoritatea documentelor, nu foarte numeroase oricum, nu îl menționează. În vechile texte ruse, atunci când apare, se află în legătură cu *Dažbog*. Analiza etimologică ar conduce, tot prin frecvent invocata filieră iranică, spre o înrudire cu iranic *śri* „slăvit, venerat”, sensul prim fiind așadar „prea veneratul zeu”. Alte tentative etimologice sunt încă și mai puțin convingătoare. Dacă ar fi să ne referim la apropierea de forma iranică, zeul pare – mai degrabă – un epitet¹³ al zeului suprem, nu un zeu de sine stătător și cu atribute clare.

Secvența *stri-* a rădăcinii se poate explica în multe feluri. Și în tracică avem atestate multe forme cu radical *stre-*, *stri-*, între acestea și hidronimul *Strymon*, azi *Struma*, în Bulgaria; înrudite și derivate din radicalul indo-european **sreu-* „a curge; râu, fluviu” sunt și hidronimele românești *Strei* și *Stremț*. Dacă acceptăm ipoteza că grupuri nord-trace (costobocii sau alții) au avut o anume contribuție în

¹³ Zeii au, în toate sistemele religioase, cel puțin un epitet, o „definiție” ori clarificare a atribuțiilor sale. *Gebeleizis* era, de exemplu, epitetul lui *Zamolxis* și însemna „strălucitul, străluminatul”. Unii cercetători îl consideră, profund eronat, un alt zeu.

etnogeneza slavă, cum înclinăm să credem, atunci prima parte a compusului ar indica, mai degrabă, un radical de origine traco-dacică, având sensul „apă curgătoare, râu”. În această perspectivă, *Stribog* ar fi, dacă acceptăm o asemenea ipoteză, un zeu venerat pentru protecția pe care o asigură apelor curgătoare. Așa, cel puțin, ne face să credem analiza etimologică¹⁴. Dacă o asemenea explicație este acceptată, atunci ar fi „zeul apelor curgătoare [și roditoare], zeul apelor vitale”, în acord cu sistemul sacral al vechilor slavi.

6. *Semargl*, *Simargl* este penultima divinitate din seria celor „mari șapte” a vechilor slavi de răsărit. Apare rar în documente, iar în unele documente mai târzii chiar ca doi zei, *Sim* și *Rigl*! Cum datele sunt sumare și neclare, unii cercetători au sperat că iarăși analiza etimologică ar putea aduce lumină. Astfel, s-a afirmat că forma străveche ar fi fost **sedmor-golvь* „[cel] cu șapte capete”, apoi – prin succesive transformări fonetice neclare – s-ar fi ajuns la forma atestată în documente. Deși demersul etimologic este șubred, rămâne într-adevăr valabilă observația că slavii (deși nu cei de răsărit în primul rând) au venerat zei policefali, cum ar fi slavii din zona Mării Baltice (despre tricefalul *Triglav* vom vorbi mai jos).

Nu mai menționăm alte tentative etimologice, deoarece toate sunt în sfera posibilităților nedemonstrabile sau neconvingătoare. Indiferent de originea numelui, rămâne un zeu enigmatic sau, eventual, doi zei *Sim* și *Rigl*, cu atribute și cu funcții încă și mai obscure.

7. *Mokoš* este singura divinitate feminină din seria celor „mari șapte zei” ai slavilor de răsărit. *Mokoš* este cea „care toarce lână” și este imaginată cu capul mare și cu mâinile lungi. În calitate de „torcătoare” ar fi echivalentă cu marea zeiță tragică *Bendis*, „torcătoarea” tracilor, de asemenea cea care „înnoadă soarta oamenilor”, așadar zeița sorții. Spre deosebire de toți ceilalți mari zei ai vechiului panteon slav, zeița *Mokoš* nu a fost uitată de-a lungul secolelor. De asemenea, un munte din apropierea orașului Praga, *Mokošín*, aduce aminte de timpurile trecute.

Originea cuvântului a fost, de asemenea, mult discutată, fără a exista un consens al specialiștilor privind sensul prim. Ar fi așadar o rădăcină balto-slavă *mokoš* „tors, împletire”, care ar fi în acord cu ceea ce se știe despre atributele zeiței; o derivare de la radicalul slav *mok-* „ud, umed” ar fi de asemenea posibilă, zeița fiind astfel înțeleasă drept „roditoare, zeița fertilă a câmpului ud și fertil”; Machek, marele etimologist ceh, apropie forma de vechi indian *makha* „nobil, bogat, generos”; Váňa (1983, 87) sugerează o posibilă origine finică.

¹⁴ Vezi mai jos alte exemple, unele certe, altele posibile, ale influenței traco-dacice asupra slavilor.

9.4. Alte divinități ale vechilor slavi

Svarog și fiul său Svarožič ocupă un loc aparte în ceea ce s-a numit convențional „panteonul vechilor slavi”. Deși nu apar alături de ceilalți *Șapte Mari Zei* amintiți mai sus, trebuie să fi avut atribuții importante, fiind asociați cultului focului. Din extrem de puținele date transmise, cei doi par să fi fost un fel de duhuri ale focului. Venerarea focului trebuie să fi avut un loc aparte în lumea slavilor fiind legată, între altele, de practica incinerăției. Dat fiind că în documente mai multe divinități sunt asociate focului, trebuie să deducem de aici că fiecare zeu astfel definit se asocia unei anume manifestări a focului: focul de pe cer (fulgerul și, consecința sa, tunetul) se asocia marelui zeu *Perun*, iar perechea *Svarog* și *Svarožič* trebuie să fi fost asociată focului din vatră (prepararea hranei) și/sau focului din cuptorul metalurgic. În această din urmă ipostază, ca divinități ale prelucrării metalelor, pot fi echivalate grecului *Hephaistos* sau romanului *Vulcan*.

Perechea *Svarog-Svarožič* apare menționată și la alte grupuri slave, la grupul baltic și la cel occidental (strămoșii polonezilor, cehilor și slovacilor de azi) – sub numele de *Svarasič* (în documentele latine medievale grafiat *Zuarasici*, *Zuarasiz*). La aceste grupuri, *Svarožič* pare să fi fost și zeul războiului și al jertfelor¹⁵. În cronică despre domnia cneazului Vladimir, acesta ar fi edificat un templu în anul 980 unde se venerau *Perun*, *Veles/Volos*, *Dažbog*, *Hors (Chors)*, *Stribog*, *Simargl* și *Mokoš* (singura zeiță menționată în documente); aici, slavii își sacrificau fiii și fiicele. Mai târziu, pe locul acestui templu „păgân”, aflat în zona Kievului de azi, s-a ridicat Catedrala Sf. Vasile.

Atributele originare ale perechii *Svarog-Svarožič* s-ar putea explica și prin demersul etimologic, dar – ca și în alte cazuri amintite – nici aici nu există consensul specialiștilor. Petar Skok, autorul dicționarului etimologic al limbii sârbo-croate, consideră că rădăcina *svar-* din numele perechii divine trebuie asociată verbului *svariti*, care ar fi împrumutat din goticul *swaran* (german modern *schwören*, englez *to swear* „a jura”), înrudite cu latin *sermo*, dintr-o rădăcină indo-europeană **swer-* „a vorbi, a cuvânta”. Acest demers etimologic nu explică, din păcate, de ce perechea *Svarog-Svarožič* ar fi fost asociată cultului focului. Ca atare, pare mai probabilă derivarea din verbul *svariti* (prefix *s-* și rădăcina verbală *var-* „a fierbe, a prepara hrana pe foc”), care s-a păstrat până azi în limbile slave moderne. Unii cercetători însă resping această explicație, considerând că ar fi o simplă etimologie populară, cu alte cuvinte că numele zeului, având o origine străveche în tradiția indo-europeană a venerării focului, a fost doar ulterior asociat acestei rădăcini verbale, când tradiția străveche s-a

¹⁵ Beranová 1988, 218, o lucrare „clasică” și excelent documentată despre lumea vechilor slavi, cu numeroase reeditări și după 1990.

pierdut treptat după răspândirea creștinismului¹⁶. Deși, în istoria unei limbi, etimologiile populare (așadar falsele apropieri etimologice) sunt uzuale, înclinăm să credem că explicarea numelui zeului din rădăcina *s-var-* este cea mai probabilă.

Svantevit (sau Sviantovid, Znantevith, Zuantevith, Svetovid) este o divinitate atestată la slavii baltici și din zona Elbei (la polabi, etnonim compus din prefixul *po-* și forma slavă a hidronimului Elba = *Labe*). Din documente reiese că ar fi fost marele zeu la grupurile slave amintite. La sloveni, la sârbi și la croați forma uzuală este *Svetovid*. Templul cel mai mare era la Arkona (toponim grafiat în documentele medievale și Archon, Arcon, Arekunda, Arekonda), iar – conform tradiției – zeul *Svantevit* avea patru capete pentru a privi spre cele patru puncte cardinale. De altfel, policefalia – atestată în diverse ipostaze la multe divinități slave – pare să fi fost specifică divinităților slave din zona baltică sau, cel puțin, documentele medievale atestă această credință străveche. Conform tradiției, negustorii nu puteau nici vinde, nici cumpăra produse până când nu aduceau ofrande marelui *Svantevit*.

Din documente reiese că *Svantevit* ar fi avut atribuții atât solare cât și vegetale, iar templul de la Arkona ar fi fost, mai ales, dedicat cultului agrar sau ipostazei agrare a zeului.

Din punct de vedere etimologic, numele zeului este derivat asemeni formelor *Jarovit*, *Gerovit*, *Porevit*, *Darovit*, *Ljudevit* etc. (vezi mai jos). Prima parte a formei compuse este *svętvъ* „sfânt” (se pronunța, probabil, *sventŭ*¹⁷). Partea a doua a compusului, *vit* sau *vid* (conform celor mai vechi grafii din textele medievale) conduce spre rădăcina *věd-* „a ști” (păstrată în limbile slave moderne) și, asemeni rădăcinii *vid-* „a vedea”, derivată din indo-european **weid-*, **wid-* „a vedea; a ști” (de aici sanskrit *Veda* și latin *video* „a vedea”), conform unei paralele arhaice „a vedea – a ști”. Dacă este așa, numele zeului s-ar traduce „Sfântul-Știe, Sfântul Atotștiutor”, care este o reconstrucție plauzibilă, în acord cu datele oferite de analiza comparată a credințelor. Ulterior, când cultul zeului a intrat în amurg, este probabil că partea a doua a numelui a fost asociată, prin etimologie populară, numelui Sf. *Vitus* (*Vit*, *Vid*), venerat și azi la slavii occidentali; una dintre marile catedrale din Praga se numește *Chrám Svatého Víta* „Catedrala Sfântului Vitus”).

Nu toți cercetătorii sunt de acord cu această explicație, dar – așa cum am văzut și în multe alte cazuri – etimologia nu este totdeauna un argument decisiv, atât timp cât datele istorice sunt sumare și limitate.

¹⁶ Alte discuții la Ovsec 1991, 123 ș.u.

¹⁷ Vezi în partea introductivă (transcrierea formelor slave), despre pronunția celor două ieruri *vъ* și *v*.

Rujevit, Gerovit și Porevit sunt atestați în Carentia (Graz). Ar fi fost acolo un sanctuar dedicat celor trei divinități. Unii cercetători consideră că ar fi trei epitete sau trei „întruchipări” locale ale lui *Svantevit*¹⁸. Numele sunt compuse, având aceeași parte finală *-vit* ca în cazul divinității *Svantovit* de care aminteam. *Gerovit* ar fi echivalent cu zeul roman Marte și era venerat în regiunea Havelberg pe râul Havel, în locul unde se vărsa în Elba. *Gerovit* ar fi, după unii cercetători, o variantă a lui *Jarovit*. Knytlinga Saga menționează divinitățile *Črnoglav* „cap negru”, grafiat *Tiarnaglofi* (vezi mai jos *Črnobog*), apoi *Rinvit*, *Puruvit*, *Turupit* și *Pizamar*. Dacă admitem grafiile aproximative precum și imposibilitatea de a nota sunetele specifice idiomurilor slave, atunci ar fi posibile echivalările *Rujevit* = *Rinvit*, *Puruvit* = *Porevit*. În orice caz, teonimele compuse cu *-vit* sunt atestate de surse diferite și, ca atare, trebuie să fi existat în credințele vechilor slavi.

Pizamar, în ciuda numelui oarecum ciudat în ansamblul divinităților slave, pare să fi fost o autentică divinitate. De asemenea un compus, cu partea a doua *-mar* atestabilă și în alte nume de persoană. Ovsec, citându-l pe Pisani, crede că rădăcina *piz-* din teonimul *Pizamar* ar putea avea aceeași origine ca *pizma* (slavism în limba română), așadar ar fi fost „zeul răzbunării”¹⁹. Skok crede însă că forma *pizma* este un grecism balcanic, iar de aici – la nivel popular – s-ar fi răspândit și la alte grupuri slave.

Triglav este, așa cum arată și numele, „[zeul cu] trei capete”; un compus din rădăcina *tri-* „trei” și *glava* (din rădăcina arhaică **golva*) „cap”. Era venerat în regiunea orașului Szczecin și al râului Volin din Polonia de azi. Era de asemenea venerat la slavii stabiliți în regiunea Brandenburg din Germania, unde se află, până azi, comunități slave. Era imaginat cu capetele acoperite de un fel de tiară de aur. Unii cercetători cred că era zeul războiului și că era probabil venerat și de alte grupuri slave. De asemenea, este posibil ca aici, în zona amintită, *Triglav* să fie un zeu solar, asemeni zeilor *Radogast*, *Redegast* (venerat la Retra), *Sventovit*, *Sventevit* (venerat la Arkona), *Gerovit* și *Rujevit*. Detaliul că în templul de la Szczecin (Polonia) zeul *Triglav* avea chipul din argint, nu din aur, ar contrazice interpretarea că ar fi fost un zeu al soarelui, deoarece argintul era asociat lunii, nu soarelui. De menționat că zeitățile policefale sunt o caracteristică bine documentată la triburile celtice; zona geografică de referință este și ea una în care astfel de influențe – fie și mai vechi – sunt posibile.

Este posibil ca, sub influența slavilor de sud, aflați într-un contact mai strâns cu populația romanizată, să se fi produs o interferență dintre divinitatea

¹⁸ Ovsec 1991, 151.

¹⁹ Ovsec 1991, 152.

Trojanus și *Triglav*²⁰. Forma *Trojanus* amintește de împăratul *Traianus*, atestat în perioada postclasică și în forma *Troianus*; în limbile slave, numele a fost asociat – prin etimologie populară – de rădăcina *tri-*, *troj-* „trei”, aceeași ca în forma compusă *Tri-glav* „[zeul cu] trei capete”. Este o explicație plauzibilă, dat fiind faptul că – după moarte – unii împărați romani erau divinizați pentru faptele lor trecute, iar împăratul Traian – în timpul căruia Imperiul a atins maxima sa expansiune – a fost unul dintre acești împărați legendari.

Črnobog, literalmente „zeul negru” era, conform unor documente, „zeul cel rău” al slavilor, echivalent al lui *diabolus* „diavolul”. Numele este clar: un compus din rădăcina *črn-* „negru” și *bog* (vechi slav *bogъ*, *богъ* „zeu; Dumnezeu”, vezi mai sus). Diverse alte grafii ale numelui reflectă pronunția din limbile slave moderne sau din germană: *Černebog*, *Černoboh*, *Crnobog*, *Černyjbog*, *Czerneboch*, *Zernebuch* etc. Probabil că această divinitate reflectă, mai degrabă, faza de coabitare dintre slavii necreștini și slavii deja creștinați, când numele diavolului (tabu) a fost tradus prin „zeul negru”²¹.

Prove, *Siva*, *Pripegala* și *Podaga* ar fi ultimele divinități atestate la slavii din zona baltică. *Prove* era venerat în regiunea dintre Kiel și Lübeck (Germania de azi). Deși unii cercetători au considerat că ar fi o înțelegere greșită a cuvântului slav *pravo* „drept” sau *pravda* „adevăr”, totuși o asemenea divinitate este încadrabilă în concepția generală a religiilor precreștine, așadar posibilă. *Siva* ar fi fost o zeiță și ar fi astfel singura divinitate feminină atestată în zona slavilor baltici (după cum, așa cum arătam mai sus, *Mokoš* este singura zeiță atestată la slavii de răsărit). Unii cercetători au încercat să apropie forma de indicul *Śiva*, pe când alții cred că ar fi o simplă deformare grafică a rădăcinii slave *živ-* „viu”. O asemenea etimologie pare plauzibilă, iar *Siva*, al cărei nume era probabil pronunțat **Živa*, ar fi fost zeița fertilității, a vieții, un echivalent al zeiței romane Ceres. Despre *Pripegala* și despre *Podaga* informațiile sunt încă mai sumare, iar creionarea atribuțiilor ar sta prea mult sub semnul hazardului.

Numele acestor divinități ne arată că, în perioada când au fost înregistrate în documentele medievale, respectiv în perioada când creștinismul devenise deja religia adoptată și de slavi, erau în amurg. Nu știm și, probabil, nu vom ști niciodată ce divinități „autentice”, neinfluențate de contactul cu alte grupuri

²⁰ Cum crede Ovsec 1991, 148. Ipotezele autorului celei mai ample mitologii slave nu pot fi trecute cu vederea.

²¹ Tabu-area numelui diavolului era curentă în trecut. Așa se explică și formele românești *Necuratul*, *Uciğă-l toaca*, *Scaraoțchi*, *Naiba* (din *n-aibă* = *n-aibă parte*) etc.

etnice învecinate, vor fi venerat slavii în perioada pre-expansiune, respectiv aproximativ în intervalul secolelor IV–VI p. Chr.

Specialiștii, unii cu autoritate, au propus diverse etimologii pentru același teonim. Tendințele etimologice corespundeau, firește, ideologiei timpului: în secolul al XIX-lea, istoria slavilor îi fascinașe pe europeni, inclusiv pe cărturarii din Occident, iar concepția conform căreia slavii erau un popor străvechi, asemeni vechilor indieni, iranianilor, grecilor, celților și romanilor, se răsfrângea automat și în etimologiile propuse, ce încercau cât mai multe apropieri de vechea indiană, de sanscrită și de iranică. Deși, în câteva cazuri, asemenea apropieri par plauzibile și singurele rezonabile (cazul formelor *bogъ* și *rajb*), în alte cazuri asemenea apropieri sunt improbabile, dacă nu de-a dreptul imposibile.

8.5. Rituri, credințe, zâne și zmei

Dacă despre divinitățile vechilor slavi există documente – relativ puține, nu toate credibile și cu relatări sumare, așa cum am văzut – despre riturile și ritualurile care acompaniau aceste credințe și care marcau – precum la toate grupurile etnice cunoscute din istorie – marile sărbători ale anului știm încă și mai puțin. Practic, reconstituirea aceluia ansamblu de credințe și de practici rituale preistorice este posibil doar din analiza comparată a tradițiilor populare și din analiza etimologică a unor termeni care, cândva, trebuie să fi avut un alt rol decât cel de azi. Cum analiza comparată a folclorului popoarelor slave moderne ar depăși cu mult scopul propus, ne propunem doar să subliniem acele elemente care pot constitui bazele unui sistem sacru altfel imposibil de reconstituit.

În principiu, tentativele de a reconstitui un posibil sistem mitologic arhaic bazându-ne doar pe datele folclorului trebuie respinse de la bun început, indiferent de spațiul cultural supus analizei. Pe de altă parte, unele tradiții populare reflectă posibile supraviețuiri ale unui ansamblu cultic și sacru. Identificarea acestor elemente și „decriptarea” lor nu este însă lucrul cel mai ușor. De-a lungul secolelor multe conotații s-au pierdut, iar aplicarea automată a datelor cunoscute din alte sisteme sacre poate conduce la false concluzii.

Cercetările arheologice din ultimele decenii au confirmat ceea ce cercetătorii sugeraseră de mult: slavii își incinerau morții înainte de adoptarea creștinismului. Este un detaliu esențial în înțelegerea sistemului sacru al vechilor slavi. Nu trebuie uitat că ritualurile de înmormântare sunt cele mai conservatoare și, în majoritatea cazurilor, definesc tipul unei culturi²². Incinerația – ca practică uzuală a vechilor slavi – nu era izolată în lumea veche. Și traco-dacii își incinerau

²² A se vedea partea dedicată arheologiei vechilor slavi, în special secțiunea 6.5.

morții, după cum și alte popoare – ca principiu, popoarele sedentare – practicau acest obicei. Incinerația făcea parte dintr-un complex cultic bazat pe venerarea focului în diversele sale ipostaze: focul de pe cer (fulgerul și consecința sa – tunetul), focul vetrei (prepararea hranei), focul metalurgic etc. Omul primitiv avea câțiva termeni pentru a desemna, concret, ipostazele focului, ipostazele apei și diverse alte ipostaze pentru care, în limbile moderne, avem un singur termen generic.

În acest context, nu poate fi surprinzător detaliul descris de călătorul arab Ibn Fadlân în anul 922, așadar înainte de adoptarea oficială a creștinismului. Decedatul, persoană de vază, era ars pe o corabie, alături de numeroase ofrande și de o sclavă vie. Sacrificarea unei femei – soția principală, sclava principală – la moartea bărbatului este în buna tradiție a indo-europenilor, iar acest ritual este cunoscut sub numele de ritualul *suttee*, cuvânt englezesc împrumutat din terminologia indiană a sacrificării unei femei la moartea soțului. În acest context, sacrificarea văduvei la moartea soțului este încadrabilă unei străvechi tradiții indo-europene a sacrificiului uman și, ca atare, informația este credibilă și plauzibilă în contextul religiilor și credințelor comparate. Pe de altă parte, influența varegă a ritualului descris este destul de evidentă²³.

Cum incinerarea, iar apoi depunerea cenușii în urnă, nu poate aduce mari clarificări (antropologice, de exemplu), decât eventual din punct de vedere arheologic, atrag atenția unele detalii rituale; astfel, monedele din gura sau din mâna decedatului – care apar după ce incinerația începe să fie treptat înlocuită cu inhumarea, sub influența creștinismului – conduc spre ideea unei credințe similare celei a grecilor și a romanilor: obolul dat celui care îl conduce pe mort în lumea de dincolo, obicei ce va fi fost moștenit nemijlocit, din epoca romană târzie. Coabitarea dintre creștinism și cultele străvechi „păgâne” (precum „obolul lui Charon”) a fost îndelungată, iar persistența acestor credințe până azi, la toate popoarele europene, face ca asemenea „relicte spirituale” să fie esențiale în înțelegerea unor timpuri pentru care nu avem documente scrise.

Slavii venerau, fără îndoială, și unele viețuitoare. La Mikulčice (Republica Cehă), în stratul arheologic care corespunde perioadei de dinaintea Marii Moravii, s-a descoperit un loc de cult cu numeroase figurine de lut care redau animale, păsări și capete de viețuitoare. Calul – animalul venerat al indo-europenilor – era cu siguranță venerat și de slavii baltici. S-au descoperit, de altfel, numeroase figurine de cai (din lemn, din plumb și din alte metale) în apropierea localităților

²³ Elemente ale acestei descrieri se întâlnesc însă în surse mai timpurii, care predatează varegii (vezi nota de la p. 95).

Braniboř și Opole²⁴. Ouăle și găinile foloseau de asemenea ca ofrande, chiar în morminte din secolele X–XI, așadar după creștinarea populației slave locale, așa cum atestă un mormânt descoperit la Hrad-ul din Praga. Persistența tradiției străvechi precreștine este remarcabilă, obiceiul fiind bine atestat în necropolele de pe întinsul imperiul gotic din secolele III–IV.

Ursul a fost venerat de slavi, cea mai bună dovadă fiind forma tabu a termenului: *medvěď*, un compus din *med* „miere” și rădăcina *ěd-*, *jed-* „a mânca”; ursul era, așadar, „mâncătorul de miere”.

Asemeni altor popoare, slavii venerau pădurile sacre, anumiți copaci, precum și unele izvoare²⁵. O astfel de descoperire provine de la Stará Kouřim (Cehia), asociată unor vetre, parte – presupunem – a ritualurilor de purificare. Ulterior, în acest loc s-a construit o biserică de lemn, semn clar că vechile tradiții au fost înlocuite de creștinism. Asocierea dintre izvoare (sau rezervoare de apă) și biserici este și ea cunoscută din mediul roman, fiind chiar una uzuală (exemple la Histria și la Tropaeum Traiani, în Dobrogea), încă o dovadă că pe tărâmul credințelor exista mult mai mult consens decât în istoria politică.

Este plauzibil să credem că vechii slavi venerau forțele naturii roditoare. Cunoscutul idol descoperit la Altfriesack avea o fantă pentru falus și era folosit, nu ne putem îndoii, în ceremonii legate de culte erotice. Cercetarea comparată arată că Sf. Ioan Botezătorul a preluat câteva dintre funcțiile precreștine ale cultului roditor. Chiar până târziu în Evul Mediu, unele sărbători încă venerau forța virilă a sfântului, până când asemenea ceremonii au fost interzise oficial²⁶.

Multe dintre personajele populare continuă, fără să mai fie posibilă azi o reconstituire a fazelor străvechi, diverse alte chipuri majore și minore ale unui sistem sacru dispărut de secole, dar care supraviețuiește în forme noi. Astfel, avem – la unele popoare slave ori chiar la toate popoarele slave moderne – termeni precum *rusalka* sau *diva*, *samodiva*, la cehi *vila*, *samovila*, ultimele fiind echivalente termenului românesc *zână*. *Vârcolacul* a fost, fără îndoială, o figură emblematică a credințelor medievale ale slavilor. Forma românească pare o deformare a formelor slave *volkodlak*, *vlkodlak*, unde prima parte reflectă forma *vlk*, *volk* „lup”. Lupul a fost un animal venerat de indo-europeni, iar slavii trebuie să fi continuat această tradiție multimilenară. Conform acestei tradiții, *vârcolacii* erau demoni ai răului, imaginați fie ca lupi întruchipați în oameni, fie ca demoni care îi fac pe oameni să îndeplinească voința unui lup. Credința în *verwölfen*

²⁴ Beranová 1988, 231.

²⁵ Vezi mai sus relația posibilă dintre zeul *Stribog* și apă, mai ales apele curgătoare.

²⁶ Beranová 1988, 234.

„oamenii-lupi” a germanicilor, deși nu identică celei a slavilor, confirmă răspândirea largă a acestor concepții.

Vampirul (cunoscut la popoarele slave sub nume similare, de exemplu *upir*, *upior*, *vampir*, *vămpir* etc.) pare a reflecta tot un vechi duh al răului. Tradiția dispăre la ruși, dar reapare sub influența ucraineană, unde vampirul – ca și la polonezi, de altfel – pare a continua o tradiție foarte veche. Imaginația popoarelor slave îi descrie pe vampiri sub diverse metamorfoze și sub felurite reprezentări, în general în contextul morții și al răului din univers. Se pare că termenul este slav, forma cea mai veche fiind reconstituită ca **opir*v. Limbile occidentale au preluat forma tardivă medievală *vampir*, preluată – se pare – de la sârbi, în contextul în care se răspândiseră pe atunci zvonuri sau chiar „articole științifice” despre cazuri de vampirism. De fapt, s-a petrecut un fenomen similar personajului Dracula care, de la un vag și aproximativ cadru istoric real, s-a transformat rapid într-un personaj demonic, recreat conform gustului epocii.

Zmeul (*zmej*, *zmij*) este un termen care pornește de la sensul de bază „șarpe” al rădăcinii. La slavii de sud, există o evidentă contaminare dintre forma și tradiția românească a zmeului și tradiția slavă a șarpelui protector al căminului. Deși există răspândită tendința de a explica termenul românesc *zmeu* ca reflectând slav *zmej*, *zmij*, noi credem că această explicație este eronată, nefăcând decât să confunde două tradiții diferite, doi termeni eventual diferiți, dacă nu cumva slav *zmej*, *zmij* a fost – pur și simplu – împrumutat din română sau din tracă. Nu putem extinde aici dezbaterăa acestei teme etimologice complexe; dorim doar să atragem atenția asupra faptului că, la slavi, zmeul a evoluat de la sensul mai vechi de „șarpe” spre cel de „spirit (benefic) al casei”, dar ulterior interferând cu alte credințe și obiceiuri, ceea ce face analiza cultică și etimologică mult mai dificilă²⁷.

Zânele, cu alte cuvinte divinitățile feminine, cu rol benefic ori malefic, sunt cunoscute de slavi sub numele de *diva* ori de *samodiva*. Am arătat mai sus, că termenul *div-*, indiferent de etimologia admisă, este bine consolidat în limbile slave, iar persistența acestui termen, mai ales la genul feminin, arată că trebuie să-l considerăm arhaic. La slavii de sud, *samodivele* sunt, mai ales, divinități malefice, care „iau mințile”. Rar, doar la cehi, apare și termenul *vila*, iar la polonezi termenul *wiła* înseamnă „nebun”; verbul *wilować* înseamnă „a înnebuni,

²⁷ Despre *zmeu* și „ruda” sa neidentificată *zmeura*, dar și despre forma lituaniană *žmon* „om”, pl. *žmones* „oameni” în lucrarea noastră *Mitologia traco-dacilor*. Deocamdată, a se reține că explicarea formei românești *zmeu* ca împrumut din slav *zmej*, *zmij* este greșită.

a-și ieși din minți”²⁸ și pare o derivare precum rom. *zână*–*zânatic*, unde *zânatic* are, evident, sensul de „rătăcit, nebun, cu mintea rătăcită”²⁹.

Tot în categoria demonilor feminini este *mora* (ceh *můra*), atestată la toți slavii, inclusiv la slavii de sud. La români, termenul *moroii* pare derivat din aceeași rădăcină, care nu poate fi decât aceeași din lat. *mors*, *mortis* > rom. *moarte*. Originea termenului slav este relativ clară, rădăcina indo-europeană **mer-*, **mor-* „moarte” (de aici și german *Mahr*, englez *night-mare* „coșmar”). Pe de altă parte, deși într-un context arhaic evident, formele din limbile slave par mai degrabă a reflecta un împrumut. Din vechea rădăcină indo-europeană, în limbile slave avem, pe de o parte, verbul *mьrō*, *mьrěti* și forma imperfectivă *umirati* „a muri”, pe de altă parte **sb-mьrьtb*, unde *-mьr-* este gradul zero al rădăcinii indo-europene **mer-*, iar prefixul *sb-* avea sensul echivalent al grec *eu-* „bine, plăcut”; la slavi, așadar, *sbmьrьtb* era moartea firească, fără dureri, moartea naturală, nu violentă ori ca urmare a unei boli îndelungate și dureroase (Machek). Este posibil ca, din aceeași rădăcină, să se fi păstrat, prin intermediar tracic, rom. *moroii*, radical *mor-*, de unde vor fi fost preluate și formele slave. La slavi, există credința că noaptea sufletele morților se transformă într-un fluture³⁰.

Ajunși aici, ar fi locul să răspundem unor întrebări: au existat influențe românești (a se citi „vechi românești”, adică protoromânești) în limbile slave? Are ansamblul credințelor slave urme de influențe vechi românești? Răspunsul la aceste întrebări depinde esențial de răspunsul la o întrebare veche, dar fără soluție clară: a avut limba română o anume influență și, dacă da, cât de mare asupra limbilor slave?

În general, majoritatea covârșitoare a cercetătorilor a subliniat influența slavă asupra limbii și culturii române care, evident, nu poate fi negată. Extrem de rar în trecut, dar tot mai frecvent în ultimele decenii, unii cercetători discută și despre sensul invers de influență, respectiv dinspre limba română spre limbile

²⁸ Ionescu 1999, 154.

²⁹ Deși nu este nici locul, nici timpul pentru detalii, precizăm că rom. *zână* nu poate reflecta lat. *Diana*, cum apare – din păcate – în multe lucrări. Este, cum am scris în alte rânduri, un element autohton traco-dacic, având sensul inițial „femeie”, de aici, prin eufemism și tabu lingvistic, „femeie divină = zână” (Paliga 1989).

³⁰ Alte discuții la Ovsec 1991, 444 (vezi și indicele, cu trimiteri și la alte contexte ale credințelor în *mora*). Discuții privind originea formei slave *mora*, *můra* la autorii tuturor dicționarilor etimologice; am preluat, mai ales, faptele prezentate de Machek. În general, slaviștii înclină spre ipoteza perpetuării unor forme vechi indo-europene, deși analiza etimologică de amănunt indică, mai degrabă, un împrumut dintr-un dialect nord-tracic. În orice caz, rom. *moroii* nu pare împrumut dintr-un idiom slav, în ciuda părerii foarte răspândite că ar fi un slavism în română.

slave. Azi nu ne mai putem îndoi de faptul că primul popor romanic pe care l-au întâlnit slavii în expansiunea lor au fost protoromânii, mai exact și mai corect „populația romanizată din Dacia și din Tracia”. Noi considerăm, în deplin acord cu cele spuse de Giuliano Bonfante în *Studi Romeni*, că influența veche românească asupra limbilor slave, inclusiv asupra sistemului sacru al slavilor, a fost mult mai mare decât se acceptă în mod uzual, iar unele grupuri nord-tracice, probabil carpicii, sau alte grupuri din Bucovina și din Maramureșul de azi, vor fi participat chiar la etnogeneza slavă. Am analizat cu alte ocazii asemenea posibile influențe și vom mai reveni asupra lor cu alte ocazii.

Din punctul de vedere al terminologiei sacre la slavi, considerăm că *peperude*, termen frecvent la slavii de sud, reflectă rom. *paparude*, *păpărude*, deși unii cercetători – din păcate, fără o analiză atentă a originii termenului – consideră că termenul românesc ar fi de origine sud-slavă. Noi credem că este un termen arhaic sud-est european, având mai degrabă origine tracică. Nici slav *zmij*, *zmej* nu poate fi străvechi, ci reflectă rom. *zmeu*, nu invers. De asemenea, rom. *Crăciun* a fost împrumutat – fie ca termenul *Kračun*, *Kročun* la slavi ori *Karácsony* la maghiari – de multe popoare vecine. La bulgari, termenul este utilizat cu sensul prim *bădni večer* „sărbătoarea buturugii” = Crăciunul, deoarece la solstițiul de iarnă se ardeau mari focuri pentru a implora soarele să revină și să lumineze pământul³¹. La albanezi, marea sărbătoare a arderii focurilor de Crăciun este *nata e buzmit* „sărbătoarea buturugii”.

Așadar, deși doar creionate în ultimii ani, ipotezele privind influența – la diverse niveluri ale vocabularului și cu varii intensități – limbii vechi românești (latina răsăriteană) și, cum înclinăm să credem tot mai mult, a limbii tracice asupra limbii slave arhaice trebuie admise ca un nou punct de pornire. Cercetările viitoare vor putea confirma sau infirma aceste tendințe. Cercetările din ultimele decenii au clarificat și au explicat multe necunoscute. Nu au putut explica, desigur, toate necunoscutele.

9.6. Un lucru fundamental: tripartiția funcțională

Datele existente despre panteonul slav sunt târzii și posdatează conversia creștină. Se cunosc mai multe nume de zei³², însă doar despre trei dintre ei există date descriptive cât de cât utilizabile.

Perun este primul dintre ei și e probabil cel mai important. El se încadrează într-o categorie adesea numită de antropologi *zeitate meteorologică*, atribuit ce ar

³¹ Vezi și Duridanov 1993, despre *Bădni večer* „noaptea buturugii”.

³² Vezi secțiunea 3 a acestui capitol, semnată de Sorin Paliga.

putea îndruma greșit cititorul către partea finală a știrilor televizate. Perun este stăpânul fulgerului, ceea ce, fie și prin analogie, îl așază printre stăpânii orizontului spiritual al celor mai importante culturi antice europene: Zeus al grecilor, Jupiter al romanilor, dar și Gebeleizis al dacilor. Legat de furtuni și ploii, el este răspunzător de fertilitatea pământului, adică de chiar viața comunităților agrare. Lăcașul lui pământean pare să fi fost stejarul, adică acel copac cel mai frecvent lovit de trăznet, ca epifanie a puterii³³. El a fost adoptat ca zeu protector al dinastiei prinților varegi de Kiev, care i-au și ridicat, la Kiev și Novgorod, statui impresionante, cu puțină vreme înaintea trecerii lor la creștinism. Mai târziu a fost echivalat cu Sf. Ilie, care călătorește prin cer cu caleașa lui de foc³⁴ (cunoaștem, nu? este figură de primă mărime în credințele populare ale românilor).

Soarele pare să fi fost al doilea element dominant al credințelor slavilor. Din Polonia, Belarus și Ucraina s-au păstrat rugăciuni pentru Răsărit și Apus. Soarele pare să fi fost întruchipat de zeul Svarog, pomenit de surse din Rusia și Pomerania. Zeu al soarelui, este probabil și zeu al focului, inclusiv al Căminului (ceea ce este ușor confuz). Lumina astrului diurn este uzual asociată, în toate mitologiile europene, cu raționalitatea zilei, prin contrast cu spaima nopții, cu protecția civilizației, prin contrast cu pericolele naturii virgine, dar nu este sigur că asemenea generalități mediteranoide se potrivesc sufletului slav. Svarog a mai fost asociat de comentatori agriculturii, datorită rolului benefic al luminii, însă asocierea pare destul de precară, ca și cea care corelează energia solară căldurii Căminului (focul protector al căminului și focul care îl distruge nu pot fi în aceeași ordine de idei). Caracterul militar foarte manifest este relevat de templul de la Radgoszcz, din Polabia (vestul Poloniei) secolului XII, care conținea o statuie a zeului, echipată cu cască și *cuirasă*. Importanța zeului variază semnificativ funcție de sursă: în timp ce Cronica lui Nestor nu îl amintește între primii șapte zei ai slavilor, o sursă germană din sec. XI considera că Svarog ar fi chiar zeul suprem³⁵.

Un alt zeu puternic, cunoscut de această dată numai din surse rusești, este Volos, care este zeul turmelor³⁶. Un demon al cehilor poartă același nume, ceea ce

³³ Vezi stejarul din Dodona, închinat lui Zeus.

³⁴ Datele de bază asupra panteonului slav sunt, aici, după Barford 2001, 194-195. Vezi și Eliade 1992 § 249-250.

³⁵ Eliade 1992, § 250, p. 37, despre Thietmar von Merseburg.

³⁶ Numele lui Volos este amintit de Cronica lui Nestor, între cei șapte zei ai slavilor, imediat după Perun (Cross, Sherbowitz-Wentz 1953). Importanța primilor doi zei rezultă și dintr-un fapt anecdotice: la încheierea tratatului cu bizantinii, din 971, Sviatoslav s-a jurat că va păstra pacea sau va atrage mânia zeilor Perun și Volos (Barford 2001, 245).

poate semnifica o răspândire inițială mai mare a cultului său. S-a mai speculat că numele portului pomeranian Wolin ar putea veni tot de la Volos (dar mai probabil nu). Rolul său de protector al turmelor poate fi mult mai important decât ar putea să pară la prima vedere, vitele fiind principala avuție a comunităților, dar și un criteriu de evaluare socială, până în plină epocă modernă. Se speculează posibilitatea existenței unui cult al capetelor (de taurine, cu importante analogii antice³⁷), dar și un cult subsecvent al strămoșilor (taurina fiind, aici, o figură totemică). Cel mai interesant aspect, din punctul nostru de vedere, într-un studiu de tip istoric, este echivalarea sa ulterioară cu Sf. Blasius al bizantinilor (Vlas sau Vlah în liturghia slavonă, Vlasie ca patronim românesc), și el protector al vitelor.

Asocierea Volos-Vlah nu este deloc întâmplătoare, deși, cum vom vedea, ne va face mari probleme de interpretare. Vechea cronică rusă pomenește, la marginile sud-vestice ale pământurilor locuite de ruși neamul „volohilor”, aflat undeva pe cursul superior al Nistrului sau pe cursul superior al Tisei. Cronică³⁸ îi amintește printre triburile care au făcut neazuri slovanilor, la Dunăre, referindu-se aici la ceea ce noi astăzi numim slovaci. Tot volohii și slovanii sunt apoi amintiți opunându-se trecerii maghiarilor prin pasurile Carpaților nordici, atunci când aceia hotărâseră că Pannonia va fi noua lor țară. Aceasta amintește de Cronică lui Anonymus³⁹, care spune că maghiarii au găsit, în Pannonia, pe olahi, *păstorii romanilor*⁴⁰. Sigur, ar putea fi însă două populații diferite, în geografie diferită.

„Vlah” este numele folosit de toate populațiile balcanice pentru a denumi un vorbitor de limbă neolatină, cu derivativul semantic (peiorativ) „păstor, cioban”. O formă doar ușor alterată, „valah”, se întâlnește în limba cehă, practic identică cu forma germană care – se pare – se află la originea tuturor, „Walach”⁴¹, care desemnează, similar, un vorbitor de limbă latină (fie și celt latinizat), care a

³⁷ Vezi mormântul de la Sveštari (Delev 2000, 396-397, în special nota 2), Bulgaria, dar exemplele pot fi periculoase de multe, mai ales în mediu getic. Vezi și 3, p. 66.

³⁸ Cunoscută și sub numele de *Povestea vremurilor de demult*, sau *Cronică lui Nestor*, a cărei redactare s-a încheiat înainte de 1118.

³⁹ Cronicarul anonim al regelui ungar Bela (al IV-lea, probabil, la începutul veacului XIII).

⁴⁰ Bîrzu, Brezeanu 1991, 245 și următoarele.

⁴¹ A cărui etimon îndepărtat, în germana veche, ar fi *wahl* „străin, vorbitor al unei limbi străine” (Online Etymology Dictionary, Douglas Harper 2001, s.v. Walach). Una dintre variantele ortografice ale cuvântului Walach poate fi întâlnit în toată literatura medievală, cu trimitere la români; interesantă este însă forma *walati*, întâlnită în chiar primul document papal referitor la românii extra-carpatici (1234, despre nou înființata episcopie a cumanilor, v. Bîrzu, Brezeanu 1991, 245); această formă latină sugerează că, în epocă, forma germană era foarte asemănătoare cu cea de astăzi, *Walachen*.

dat îndepărtatul *Welsche* (populație rheto-romană, sau chiar italiană sau franceză), numeroase compuse toponimice precum Walensee, Walenstadt, dar și Wales, Welsh, și chiar sufixul din Corn-wall. Revenind la cehi, nici lor nu le lipsesc sensurile peiorative, precum „leneș”, dar și o necesară clarificare ocupațională: „crescători de cai”. Polonezii folosesc atât numele în forma germanică – walach – dar și numele de formă orientală, „voloh”, împărtășit cu vechea rusă și ucrainiană.

Dacă Volos este o trimitere transparentă la volohi⁴², probabil un zeu al acestora, asimilat de slavii de est (cel puțin), ce indicii „etnice” am putea avea pentru Perun și Svarog? Putem oare „demonta” panteonul slavilor în elementele sale native? Surprinzător, nici măcar nu este greu, lucrurile fiind chiar foarte transparente. Perun are un frate lituanian, Perkunas⁴³ pe nume, cu aceleași attribute, existând și o replicare letonă (Perkuons). Numele său străluce și în cuvântul polonez pentru „fulger” – *piorun*. Referința sa nordică – dar, atenție, nu maritimă, fiindcă lipsesc attributele – este, în cazul lui Perun, foarte clară. Cât despre Svarog⁴⁴, numele său a fost recunoscut deja de lingviști ca fiind unul de sorginte iraniană, adică sarmatică. Nici istoricii nu pot avea probleme în identificarea personajului, fiindcă, cu excepția hunilor (nesuspectați că ar putea avea vreo legătură cu geneza slavilor), sarmații sunt singura populație antică din zonă cunoscută a purta *cuirasă* (faimoasa cavalerie *catafractară* de pe Columna lui Traian), iar cultul solar este tocmai cel caracteristic pentru toate populațiile iraniene. Nu putem să nu evocăm aici legendele paraistorice ale nobilimii poloneze, în evul mediu, care susținea că se trage din cavaleria sarmatică, nu din slavi, ca prostimea. Ceea ce, după atâta desconsiderare, pare acum cel puțin verosimil.

⁴² La această populație ne-slavă din zona Carpaților nordici face referire Cronica lui Nestor în mai multe rânduri (de ex. 4.11, 6.6), relatându-se că au fost în conflict cu slavii de la Dunărea mijlocie, apoi că s-au opus trecerii maghiarilor în Pannonia, prin pasurile munților. Vezi ediția critică Ostrowski 2003. Dosarul populațiilor presupus latinofone, în zona Carpaților nordici, este însă unul substanțial (Bratianu 1980, 164-171), vehiculând și alte nume, precum bolohovenii (un nume asemănător). Într-o zonă apropiată, de pe Nistrul și Bugul mijlociu, sunt amintite alte populații pe care Cronica lui Nestor le consideră ne-slave și cu care conducătorii de la Kiev au purtat război, tiverții și uliții, care dispar însă din izvoare după secolul X. Critica recentă de limbă română consideră că tiverții erau români (Postică 2006, 184, cu bibliografia). Știm sigur că nu erau slavi; mai mult însă nu știm.

⁴³ Vezi avertismentul formulat de Sorin Paliga în secțiunea 3 a acestui capitol, cu privire la posibilitatea ca Perun și Perkunas să fie doar o consonanță întâmplătoare, avertisment rezultat din opinii exprimate în literatura internațională. Sigur – prudența este necesară în știință; pe de altă parte, coincidențele trec mult dincolo de nume.

⁴⁴ Vezi considerațiile despre Perun și Svarog din secțiunea a treia a acestui capitol.

Desigur, panteonul slav vechi nu constituie un sistem coerent de cunoștințe, motiv pentru care orice vorbire *sistemică* despre el este, din start, o speculație. Vom duce mai departe însă această speculație, fiindcă nu avem niciun indiciu mai bun de atât...

În anii 20 ai veacului XX Georges Dumézil a făcut o descoperire epocală, contestată ca toate marile *construcții teoretice*. În esență, el a constatat că mitologiile indo-europene, de la arienii hinduși la celții irlandezi, au o structură de bază *tripartită*, guvernată de principalele funcțiuni sociale: A) funcțiunea sacră și suverană; B) funcțiunea marțială; C) funcțiunea de subzistență. Vom lua cu titlul de exemplificare, aici, triada precapitolină a romanilor: Jupiter, Mars și Quirinus⁴⁵. Dacă Jupiter și Marte fac o paralelă evidentă la Perun și Svarog, cu Quirinus va fi un pic mai complicat. Quirinus este, de altfel, o figură arhaică și relativ ștearsă în mitologia romană, și doar apariția lui în Triadă ne avertizează asupra rolului său fundamental pentru perioada arhaică a cetății. A fost identificat – probabil greșit, după cum credea și Dumézil – cu un zeu militar. *Quirites* erau cetățenii *pașnici*, iar o astfel de adresare către un militar era o jignire grea. Funcțiile legate de preotul lui Quirinus au mai degrabă legătură cu divinitățile agrare, sau chiar cu practicile funerare. Zeul este oricum de origine *sabină*, aparținând deci *celor deposezați*, și nu ar putea fi, de aceea, un zeu militar *în exercițiu*, chiar dacă putem presupune asemenea origini, sau specula asupra faptului că lucrarea pământului însemna și apărarea recoltelor. Un aspect interesant al lui *Quirites* este asocierea și identificarea lui ulterioară cu Romulus, de unde și caracterul de *erou civilizator*, de fondator al *spațiului public*.

Nu ne putem aștepta, pentru mitologia slavă veche, născută în cu totul alte condiții, de a reproduce în oglindă triada romană cea mai timpurie. Rolul agrest și, secundar, funerar⁴⁶, al lui Volos este însă suficient de clar. Doar că problemele noastre de-abia aici încep. Pe stema Moldovei găsim un *bour*⁴⁷, nu-i așa?... Legenda fondării statului moldovean este aceea a unui stăpânitor din Maramureș,

⁴⁵ Eliade 1992, § 166, care vorbește însă despre prima triadă capitolină.

⁴⁶ Am evocat deja decorul cu bucranii al mormântului princiar getic de la Sveștari (nordul Bulgariei; vezi Delev 2000).

⁴⁷ Neculae Costin nu numește animalul hăituit, spunându-i doar *hiară*, deci o sălbăticiune; nu lasă însă loc de neclarități, amintind numele locului unde *hiara* a fost doborâtă: Boureni. Interesant este și detaliul etnografic al întâlnirii dintre vânători și rusneacul Iațco de la prisacă. Un alt detaliu etnografic adaugă Miron Costin, spunând că salașul lui Iațko a devenit Suceava, nume pe care îl explică a fi fost dat de niște cojocari unguri, limbă în care cojocarul se cheamă *soci* (Xenopol 1986, 32). Adăugați numele german al câinelui. Nu are aici nicio importanță dacă relațiile sunt corecte; mult mai importantă este sugestia multinațională pe care relațiile legendare o degajă, reflectând percepția comună a unui *teritoriu la răscruce*. Faptul poate fi susținut de discursul arheologic.

Dragoș, care pornise la vânătoare, însoțit de cățeaua lui, *Molda*⁴⁸. Vânătorii au dibuit un *bour*, pe care l-au urmărit peste munți (scenariu obișnuit al miturilor de întemeiere, de regăsit la huni, croați, maghiari, etc, care depășesc un *obstacol* ghidați de un animal hăituit)⁴⁹, până la o apă unde cățeaua și-a dat duhul, de oboseală (tema sacrificiului, care revine obsedant în cultura română; câinele era animalul preferat pentru sacrificii, la geți)⁵⁰. În amintirea cățelei, vânătorul a numit râul *Moldova*, compunând cu numele câinelui și un sufix slavon aproape tipic (vezi Poltava, Ostrava, Vltava, etc, dar și Suceava). Pe scutul său a pus apoi imaginea prăzii, capul de *bour* (vezi *cultul capetelor*), care simboliza țara luată în stăpânire, cu un nume *latin* (dar, la fel de bine, celtic asimilat, deci *autohton*). Țara Bourului⁵¹. Fiindcă – nu-i așa? – nu se poate vâna un bou de arat. Legătura cu turmele lui Volos este clară, doar că se exprimă *în altă limbă* și într-un cadru deliberat mitic, de *întemeiere*, în care fiara sălbatică este dovedită de *erou*.

Principalele zeități slave orientale și nordice se încadrează în schema trifuncțională indo-europeană propusă de G. Dumézil. Perun reprezintă puterea suverană, legitimă și sacră. Svarog este brațul înarmat. Volos este păstorul, ca expresie a „poporului”, a celui care asigură hrana; trimiterea la turme nu este însă una oarecare. Într-o societate premonetară turmele de vite reprezentau chiar „valuta”, expresia metaforică a bogăției⁵², Volos având deci o valoare apropiată de Hermes, ca zeu al „comerțului”, fiindcă *pecunia* guvernează orice schimb.

⁴⁸ Numele are numeroase corespondente în toponimia germană (vezi Anexa 3). Etimologia slavă nu poate fi exclusă (vezi *100 de rădăcini slave*, în acest volum, respectiv *mold*), însă având în vedere că numele râului precede numele statului, semnificația „tânăr” este totuși irelevantă, cea legată de „vâltoare” (din germană) fiind mult mai potrivită unui râu de munte. Prima mențiune, cea din diploma regală maghiară din 20 martie 1360, folosește forma numelui care preia în rădăcina integral numele câinelui (*Terrae nostrae Moldavanae*; vezi notele lui N. Stoicescu în Xenopol 1986, 57, nota 61), semn că numele a fost învățat pe filieră germană.

⁴⁹ Brătianu 1980, 129-130, care subliniază caracterul *nomad* al mitului primitiv, fiindcă, simplu, doar nomazii trăiesc urmând animalele (semi-domestice sau sălbatic), iar scenariul carnasierului care urmărește un rumeșător are solide precedente în cultura de stepă, reprezentând chiar mitul de bază al cuceririi unui teritoriu. V. și Iordanes, *Getica*, 123-124, despre hunii care au fost ghidați prin mlaștinile meotice de către o cerboaică, descoperind astfel drumul spre Europa centrală.

⁵⁰ Sârbu 1993.

⁵¹ Țin să menționez că cunosc tentativa de a deriva numele Moldovei din Mol-dava, care mi se pare interesantă, dar puțin plauzibilă. Argumentele s-au adus deja: absența unui patronim, toponim sau hidronim antic Mol-, dar și evoluția presupus diferită (*Deva*, -dova), greu de explicat.

⁵² În limbile moderne, *pecuniar* vine din lat. *pecuarius* – crescător de vite, prin intermediul *pecunia* – avere, bani.

Un nesperat suport explicativ primim de la așezămintele sociale ale celților, care împărțeau societatea în druizi, adică preoți, aristocrație militară și *bó airig*, adică oameni liberi (*airig*) posesori de vite (*bó*)⁵³. Și aici clasa inferioară, productivă, este simbolizată de proprietatea asupra vitelor. În ciuda relatării lui Strabon (VII, 3, 11) conform căreia Burebista ar fi spulberat și desființat neamurile celtice ale boiilor și taurisciilor, cei din urmă sunt amintiți de Ptolemeu, un veac mai târziu, ca locuind teritorii de la marginea nordică a Daciei, înainte de cucerirea romană⁵⁴. Ei populau deci teritorii pe care, un mileniu mai târziu, erau amintiți volohii, adoratorii lui Volos. Iar numele celor două triburi celtice fac explicită trimitere la aceeași bogăție – vitele. În fine, de la *bó airig* la *boiar* nu ar fi deloc departe, și că derivăm direct din celtică, sau pe filieră nord-tracică⁵⁵ – ar fi tot acolo: o instituție locală, de continuitate (cel puțin lingvistică) și nu un împrumut slav tardiv.

Cele trei zeități principale ale vechilor slavi par să contureze însă mai mult decât schema socială tipică a indo-europenilor, relevând chiar *sorgința etnică* a adoratorilor. Perun este baltic. Svarog este sarmat. Volos este... român. Mare încurcătură...

Foarte adevărat, numele de *vlah* (cu toate formele sale) nu este atestat, nici în sursele bizantine, nici în cele rusești, înainte de veacul XI. Pe de altă parte, el a fost preluat de maghiari, cu minime modificări⁵⁶, semn că el era deja uzual în a doua parte a sec. IX, când călăreții au adăstat pentru prima oară în zonă, undeva în Țara Volohilor din Carpații nordici. Forma maghiară mărturisește, de altfel, împrumutul pe filieră orientală (*olah* nu poate veni din *vlah*, ci din *voloh*⁵⁷). Pe de altă parte, ar trebui discutat unde și cum va fi apărut numele vlahilor. Complicația este creată de ipoteza originii germane – foarte greu de contrazis – și

⁵³ Eliade 1992, § 63.

⁵⁴ Nemeti 2006, 277-278. De *boii* se leagă numele Boemiei moderne, ca și acela al Bavariei (ai căror vechi locuitori erau numiți *baiovarii*, și acest nume cu o surprinzător de apropiată consonanță de *boiarii* pe care îi invoc mai jos). Evident, transmiterea numelui implică același fapt, și anume că au supraviețuit confruntării cu Burebista (alt nume suspectat a avea legătură cu *boii*: învingător al *boii-lor*), cel ortografiat uneori Boerebista. Potriveală sau nu, în aceeași zonă geografică cunoaștem burii germanici.

⁵⁵ Paliga 1990.

⁵⁶ „Oláh” pentru români și „Olasz” pentru italieni, dar și „Vlachok” pentru vlahi în general. Ar fi interesant de stabilit care este cel mai timpuriu, fiindcă asimilarea termenului are două forme distincte; teoretic – ultimul este cel mai târziu, fiindcă vlahii sud-dunăreni par ultimii cu care ungurii se vor fi întâlnit, iar preluarea este mai „curată”, semn al adaptării cu limbile vecinilor; o altă ipoteză este că au adoptat această din urmă formă de la germanici.

⁵⁷ Eu nu uit că este doar opinia unui arheolog. Vezi și explicațiile de specialitate – diferite – ale lui Sorin Paliga, în capitoul despre ethnos, subtitlul vlah.

de cronologia impusă de o astfel de ipoteză. În cazul în care am presupune o sorginte în zona Dunării de Jos, fie la stânga sau la dreapta fluviului, ea nu ar putea fi mai târzie de a doua parte a secolului V, moment în care zona este părăsită de principalii actori germani. Această ipoteză este puțin plauzibilă; fie și în plină criză și sub teroarea hunilor, romanii erau încă stăpânii lumii, fiind greu de crezut că ar fi apărut – aici – acest al doilea nume, cam în derâdere. În același secol V insulele britanice, părăsite de trupele romane, intrau sub asediul triburilor germanice ale scoților, iuților și saxonilor, un eventual nou nume al celților insulari putând apare acolo și atunci. Precum *valah*, *welch*⁵⁸ este un exonim (saxonic), velșii numindu-se pe sine Cymry (plural), iar țara - Cymreig⁵⁹. Pare probabil ca numele să fi apărut în Europa centrală, pe linia de fricțiune a neamurilor vorbitoare de limbi germanice și latine (v. *valon*), pe Rin sau pe Dunărea superioară, de unde ar fi putut fi preluat de slavii de pe Oder. O astfel de filiație ar explica mai bine secvența *Walach-voloh/vlah*. O creație vest-europeană este mai credibilă, fiindcă acolo autoritatea romană intră în proces de descompunere mai timpuriu, de-a lungul veacului V, germanicii având acum a numi nu statul roman – care nu mai exista – ci persoanele care vorbeau o limbă latină, demne de dispreț, ajunse în puterea barbarilor. Problema cu această ultimă ipoteză, coerentă până la un punct, este că nu ne putem explica mecanismul de difuziune a numelui între neamurile slave. Conform teoriei larg acceptate, slavii migrează dinspre est spre vest, nu invers... Și ce stimul ar fi avut slavii de pe Elba – obodriții, de pildă – în a difuza numele latinofonilor, când, în fapt, în zona lor geografică nici măcar nu prea existau latinofoni?... Constatarea anterioară poate avea și partea ei bună: ar explica de ce slavii de vest au împrumutat numele de la germanici. Din zona respectivă provin sârbii și croații, care ar fi putut vehicula numele în Balcani, în cursul migrațiilor veacului VII. Ar rămâne de lămurit chestiunea împrumutului numelui la slavii de răsărit, care au adoptat cuvântul independent de slavii de sud, fiindcă *voloh* pare a proveni direct din *Walach*, nu din *vlah*.

⁵⁸ T.F. Hoad, în *The Concise Oxford Dictionary of English*, 1996, consideră cuvântul ca fiind de origine necunoscută, dar majoritatea comentatorilor actuali sunt de altă părere, confirmând speculațiile privind originea comună, vest saxonă, pentru *Wahl*, *Walah* (= celt, roman, galez), prezintă și alte forme ale cuvântului *valach* (dan. *vaelsk* = italian, francez, sudic) și reiau ipoteza formării cuvântului de la vechiul trib celtic al *Volcae*, din sudul Galiei, pomenit și de Caesar. Douglas Harper, *Online Etymology Dictionary; Random House Dictionary*, 2009, dă și origine înaintea anului 900. *Dictionary of the English Language, Houghton Mifflin Company*, 2006, adaugă și nelipsitul sens peiorativ – *persoană care nu-și plătește datoriile*, păcat celebru al scoțienilor, și ei celți la origine (în ciuda numelui).

⁵⁹ *Webster's Revised Unabridged Dictionary* 1998.

Poate ar trebui să încercăm altceva... Numele sub care grupurile umane sunt identificate pot fi înșelătoare. „Nemțenii” sunt locuitori ai ținutului Neamț, și nu sunt nemți deloc. „Ungurenii” sunt români veniți din „Ungaria”, adică din Transilvania, spunându-li-se astfel inclusiv în zilele noastre. Dacă volohii nu sunt români, ci oameni *veniți* din Țara valahilor? Ar putea fi și așa, și am scăpa de o mare problemă, însă se opune identificarea Volos = Blasius, statutul său de protector al turmelor și polisemantismul vlah = păstor, prezent în *toate* limbile de contact. Am ajuns de unde am plecat. Volohii ar putea să nu vorbească românește, fiind doar un nume care marchează o vecinătate, dar Volos este chiar sufletul și întruchiparea vlahilor... Iar efigia lui, capul de bour, stă pe stema Moldovei...

Numele vlahilor mai apare, în afara surselor bizantine (sec. X)⁶⁰ și rusești (sec. XII), în izvoare armene (sec. IX – cea mai timpurie!), turcești (sec. XI) și scandinave (sec. XI) și altele, însă discutarea lor nu ar aduce nimic nou. Ca și în cazul welsh-ilor, numele nu poate fi atestat înaintea veacului IX, fapt explicabil și prin raritatea izvoarelor scrise din veacurile VII-VIII, iar adoptarea lui, cu referire la românii de la Dunărea de Jos nu poate fi mai timpurie de sec. VI-VII⁶¹. Așa pare să fie, deoarece existența unei populații latinofone suficient de compacte pentru a merita un nume, înaintea veacului VI, este destul de greu de imaginat, cu atât mai puțin pentru Moldova, zonă critică pentru această discuție, a interferenței valahilor cu slavii timpurii.

Prezența lui Volos în panteonul slav este dificil de conceptualizat. Influența latinei, ca și a celei, în formarea limbilor slave, este în general considerată neglijabilă, motiv pentru care accentul ar trebui probabil deplasat de la sensul de „latinofon”, la cel de „păstor”, „posesor de vite”. În ciuda înverșunării cu care istoriografia românească apără poziții pierdute, precum „statornicia” pe „vatra strămoșească” (à propos: *vatra* este un utilitar cât se poate de... nomad, chiar dacă etimologic o datorăm dacilor), cât și atitudinea arogantă față de orice fel de nomadism, consensul semantic al unei duzini de limbi europene ar trebui să ne facă mai aperceptivi asupra faptului că *valahii* erau, înainte de orice, oameni care

⁶⁰ Curioasă este „atestarea” unor anume *vlaho-rynchini*, pentru mijlocul secolului al IX-lea, prin intermediul unui document al mănăstirii Castamonitou din secolul... XVII (Brezeanu 2007, 146). Și mai curioasă este explicația că ar fi *vlahii de pe râul Rynchos* (care devine *Rhino*, în compilația unui tânăr coleg pe care aș prefera să nu-l numesc), care trăiau cu sagudații, când știm, cel puțin pentru sfârșitul veacului VII, că *rynychinii* sunt slavi din jurul Thessalonicului, cei care au și provocat asediul orașului, la 677 (Curta 2006, 97), prieteni cu sagudații, într-adevăr..., mărturie clară a confuziei în care se afla izvorul... Este vorba despre o interpolare târzie în textul *Miracolelor Sf. Dimitrie* (Madgearu 1997, 191-193), atestând, cel mult, existența unor vlahi în jurul Thessalonicului, prin sec. XII. Stelian Brezeanu prefațează cartea lui Madgearu, citată supra, publicată cu 10 ani mai devreme...

⁶¹ Bârză, Brezeanu 1991, 322-324.

trăiau mai ales pe seama creșterii vitelor – a celor mari în zonele întinse de la răsărit, a celor mici în preajma Carpaților și a Balcanilor. Pentru a putea admite apariția lui Volos între figurile centrale ale credințelor slave păgâne, trebuie să identificăm elemente care ar fi putut asigura o anumită *sensibilitate* pentru un anumit stil de viață. Aceștia cu greu ar putea fi *volohii*, apăruți prea târziu (ca identitate etnică) pentru a contribui la *formarea* neamului slav. Tot greu ar fi să vorbim, nemijlocit, despre geto-daci, fiindcă profilul agricol și sedentar al acestei populații cu greu ar putea fi contestat, pe cale arheologică. Problema este că cunoștințele noastre despre economia geto-dacilor se cam rezumă la perioada de dinaintea cuceririi romane, cât și la cercetarea preponderentă a unor mari *davae*. Cercetările arheologice preventive de amploare, prilejuite de Autostrada Transilvania, ne-au arătat însă o cu totul altă arheologie decât cea pe care o știam, cu numeroase sălașuri *temporare*, din epoci din cele mai diferite. Chestiunea nu este adusă aici întâmplător. Concluziile pe care arheologia clasică le poate produce sunt dependente de subțirimea fondurilor de cercetare, ceea ce face ca ele să fie dirijate spre obiective fundamentale (precum Sarmizegetusa); ceea ce aflăm din astfel de cercetări este semnificativ, dar *numai pentru așezările-fanion*, nu și pentru economia societății respective în ansamblu. În ciuda rezultatelor arheologiei „sistematice”, este astăzi cât se poate de plauzibil ca economia dacilor să fi fost, în esență, o economie pastorală și nu agricolă.

Ne este destul de greu să ne reprezentăm ce s-a întâmplat cu acest mare popor, înfrânt într-un război pe viață și pe moarte și alungat din țara lui, cum își va fi gestionat supraviețuirea, la nivel individual sau comunitar. Pierderea pământurilor, a templelor, a elitelor sociale și religioase, vor fi avut consecințe enorme asupra stilului de viață. Trecerea la un stil de viață pastoral, urmând singura parte amovibilă a averii – vitele – este singurul răspuns adecvat la chestiunea supraviețuirii. Rudele răsăritene ale dacilor, carpii, au fost sigur parte a imperiului gotic de pe vremea lui Constantin cel Mare, cunoscut ca Imperiu al Amalilor, dar și sub numele arheologic al culturii Cerneahov, întinsă de la Nipru la Olt. Profilul lor funerar este mult mai apropiat de cel al slavilor de mai târziu. Carpii au avut o lungă *conviețuire* cu elementele sarmatice din zona proximală Mării Negre. Vorbind în termenii asimilării, sarmații sunt cei care își pierd ritualul funerar tradițional; rămâne Svarog, ca o amintire a războinicilor de demult, dar poate și ca reactivare a spiritului militar nobil („cavaleresc” am spune, în Occident; doar că suntem în Orient). Așa cum deja s-a argumentat, calitatea de „daci” a carpilor nu poate fi testată pe cale lingvistică (analogia cu *corpilii* din Munții Rhodope este una subțire) sau prin mărturia izvoarelor scrise (*carpodakai* rămânând un concept discutat), ci doar pe cale arheologică, domeniu în care înrudirea este, realmente, suficient de clară. În ciuda diferențelor funerare, există elemente comparative pe tărâmul credințelor și practicilor religioase

(gropile de sacrificiu cu câini, de pildă)⁶², ca și înhumarea copiilor mici, dincolo de similitudinile culturii materiale.

Pe de altă parte, cvasi-uniformitatea culturii materiale *nu* asigură nimic în materie lingvistică, așa cum nici contrastele arheologice nu sunt o garanție a unor populații diferențiate lingvistic. Un obiect de factură romană, sau un întreg complex funerar, nu asigură asupra faptului că beneficiarul fusese vorbitor de limbă latină. Similar, despre purtătorii culturilor Praga și Penkovka se spune, aproape la unison, că sunt comunități proto-slave, deși culturile arheologice respective sunt mult prea diferite pentru a admite o *origine comună*, cel puțin la nivelul culturii materiale. Așa încât, deși similitudinea culturală dintre geto-daci și carpi este reală, nimic nu ne garantează faptul că vorbeau aceeași limbă, sau măcar dialecte înrudite.

Comparația cu prima triadă romană ar putea fi, până la urmă, cea izbăvitoare. Quirinus este efigia binevoitoare și protectoare a bunicului matern, a celor *deposedați* de copilele crescute, în schimbul păcii, este imaginea din spatele chipului mamei, este pietatea pe care o datorăm pâinii de pe masă. Volos este un actor nou, un nume nou dat unei realități care nu poate fi decât mult mai veche, fiindcă este *constitutivă*. Iar cum au ajuns păstorii să vorbească latinește este o altă problemă, care nu face obiectul acestei cărți. Despre apariția latinității orientale s-au folosit deja atributele de *enigmă* și *miracol*⁶³; *miracol* este un cuvânt din panopia credinței, necesar atâta vreme cât, în termeni pur raționali, este doar o consecință care nu rezultă din premise, adică o *enigmă* (fiindcă, nu-i așa, nu poate fi o eroare).

Ar fi interesant dacă am putea face o evaluare a importanței zeului Volos pentru slavi. O resursă de cercetare ușor accesibilă astăzi, pe Internet, este toponimia, respectiv nume de localități. O astfel de investigație are a răspunde dacă numele are încă rezonanță și, suplimentar, de a preciza geografia specifică. Este acest nume unul izolat, într-un colț al lumii slave, eventual în apropierea granițelor etnice cu românii, sau, din contră, ar fi o realitate pan-slavă?

La ancheta privind rădăcina Volos- au răspuns nu mai puțin de 64 de localități, aproape toate din Rusia, Bielorusia și Ucraina. Răspândirea pare uniformă, pentru toate teritoriile slavilor de răsărit (rădăcina este est-slavă), întinzându-se de la Arhanghelsk, Leningrad și Novgorod, până dincolo de Moscova, în regiunea Vladimir, și până la îndepărtatele Rostov și Voronej din preajma Donului. Găsim astfel de nume și în preajma granițelor României, precum Voloșcha (un diminutiv din zona Lvov-ului, vechea Lipsca) sau

⁶² Sîrbu 1993.

⁶³ Gh.I. Brătianu – O enigmă și un miracol istoric: poporul român, București 1940.

Voloșkova, din regiunea Cernăuți (la extremitatea estică, spre Nistru). Accidental, numele lui Volos este de regăsit în Serbia (Voloșinovo – o implantare deci recentă), dar și în Grecia, Thessalia mai exact, unde se numește, simplu – Volos (amintire a ocupării nordului Greciei de către slavi la începuturile evului mediu?). Ar mai putea fi eventual luată în discuție localitatea Volovăț, din județul Suceava.

Numele volohilor sunt, și ele, de regăsit în nu mai puțin de 39 de localități din Rusia, Bielorusia și Ucraina, avertizând asupra faptului că, dincolo de apartenența la o facțiune etnică, de la începuturi, numele ar putea reprezenta, la fel de bine, pe *adoratorii lui Volos*. Unele din aceste 39 de localități au forme la feminin, precum Voloka (imediat la sud de Cernăuți), alte patru fiind în Rusia, două – în Ucraina, iar un caz – în Bielorusia. Absolut remarcabil – distribuția acestor nume nu are nici relevanță față de apropierea sau depărarea de granițele etnice ale *volohilor*. Caracterul lor pastoral, semi-nomad, poate fi responsabil de o astfel de distribuție regulată, pe mari suprafețe. Un alt responsabil al unei astfel de expansiuni este chiar tendința de cucerire a unor noi spații vitale, spre nord, în secolele VIII-X, pornind de la nucleele apropiate Mării Negre. Această interpretare ar sugera, totodată, că numele volohilor a fost cunoscut și întrebuițat încă din veacul VII, cel mai târziu.

O distribuție foarte bună are și varianta numelui sudic al lui Volos, respectiv Vlas (Vlasie). Din Grecia până în Cehia există peste 100 (!) de localități care poartă un nume compus sau derivat din *Vlas-*. Există chiar și o *Valahie Moravă*, pe valea Moravei, aproape de granița slovacă, putând fi acolo un rest de populație a celor care făceau probleme „slovenilor” (dar și o implantare modernă).

Densitatea cea mai mică a numelui se găsește în România, mai exact în sudul României. Avem, astfel, un fost județ, din perioada interbelică, numit Vlașca, un sat din Dolj, azi desființat, cu același nume (astăzi Golfîn, com. Robănești); există un Vlasin în jud. Giurgiu (fostul județ Vlașca...); avem dativul feminin *Vlășiei* (Moara Vlășiei, Pădurea Vlășiei), la nord de București; Vlăsceni – sat în Dâmbovița și Vlăscuța – din Argeș. După cum se vede, apariția din Dolj este izolată și poate constitui o colonizare la mâna a doua. Nucleul esențial este cel de pe Argeșul inferior, singurul, de altfel, pe tot teritoriul țării. Ne referim la nume care adresează zeul (respectiv sfântul), nu oamenii, fiindcă distribuția acelor nume este alta (un sat Vlahă se află lângă Cluj, locuit integral de... maghiari). Vom reveni amintind aici și patronimele derivate, precum Vlăsceanu, Vlasie sau Vlășie, neîndoielnic legate de locuitorii satelor respective.

Faptul că densitatea cea mai mică a locațiilor dedicate lui Vlas este în România nu ar trebui să mire. Această zeităte este una *slavă*, nu românească. O zeităte a turmelor și a păstorilor, posibil români. Prezența lor indică inserturi de

populație sud-dunăreană, probabil în plin ev mediu. Interesantă este și desinența feminină a acestor nume, remarcată și la slavii răsăriteni, ceea ce ar duce cu gândul la o „doamnă” Vlas, fie ea preoteasă sau altceva, de o tradiție cert precreștină.

Vom concluziona că numele lui Volos-Vlas este unul pan-slav, iar urmele sale în toponimie sunt încă extrem de convingătoare, sugerând că, în ciuda numelui cu transparentă adresare a vorbitorilor unei limbi latine, figura zeului/sfântului este una de primă importanță în configurarea etnicității slave.

8.7. Despre frați

O anchetă pluridisciplinară a numelor unor zeități slave timpurii, așa cum sunt consemnate de izvoare, este pe cale de a furniza informații relevante despre procesul de formare a neamurilor slave. Concluziile, până aici, sunt interesante, însă am rămas și cu o mare nedumerire. Principalele elemente constitutive inițiale sunt baltice, sarmatice și românești. Atât istoricul cât și arheologul sunt nedumeriți. Procesul de constituire a unei etnii noi, latinofone, care ar satisface sensul termenului generic *vlah*, nu poate să se fi încheiat înaintea secolului VI, moment din care emerge, în zonă, o nouă entitate etnică, cunoscută din izvoarele bizantine drept *sclavene*, interpretată de toată istoriografia modernă drept mugurele popoarelor slave de mai târziu. Nici lingvistul nu are cum să se simtă mai comod cu astfel de concluzii, câtă vreme componenta latină (sau chiar celtică) identificată în slavonă este foarte modestă și nu ar putea justifica locul proeminent al lui Volos în sistemul de credințe ale slavilor precreștini.

Și istoricul și lingvistul s-ar fi așteptat, poate, ca a treia componentă inițială a conglomeratului slav să fie dacii, sau măcar ramura nord-estică a acestora, carpii (sau, îndoielnic, costobocii?).

Venind apoi strict dinspre antropologie, există, cel puțin aparent, o neconcordanță între arheologia dacilor, consacrand o economie în bază agrară, cu caracterul pastoral al *vlahilor*.

Această din urmă neconcordanță dispăre însă la examinarea lingvistică. După cum se știe, în limba română au supraviețuit un număr de cuvinte care provin din substratul dacic. Funcție de specialist și de orientarea lui teoretică, acest număr este mic sau foarte mic. Linia cea mai restrictivă, cea care consideră *certe* doar cuvintele care se păstrează și în albaneză, cu sens identic sau similar și care nu provin din latină, este și linia oficială astăzi în România, reprezentată la cel mai înalt nivel în instituțiile academice, de sorginte *latinistă*. Conform acestei

abordări⁶⁴, nu există mai mult de 70 de cuvinte *certe* de origine dacică. Dintre acestea, majoritatea se referă la mediul natural (precum mal, măgură, brad, brusture, ghimpe, mugure, sâmbure, viezure, balaur, năpârcă, șopârlă), sau la zona animalieră asociată nomadismului (șap, baligă, murg, căpușă) sau și mai explicit la traiul ciobanilor (brânză, urdă, zăr, brâu, căciulă, cătun, vatră, gard, probabil și colibă⁶⁵). Până și sistemul numeral, vorbind de numerele de la 11 la 19, cu o construcție neobișnuită în română („unu-spre-zece”, cunoscută însă și în albaneză!), poate fi explicat, între alte ipoteze, prin sistemul de răboj folosit de ciobani.

Nu am evocat cele de mai sus decât pentru a suplini informațiile arheologice insuficiente în materie, pentru a sprijini argumentația că traiul caracteristic al vlahilor, păstoritul, nu este un element de noutate, apărut doar odată cu etnia cea nouă a latinilor est-europeni, ci o moștenire din ceea ce lingvistica numește *substrat*, termen care ar putea fi însușit, cu un sens mai generalist, sub specie culturală.

După cum orice om de bun simț înțelege, fie și doar intuitiv, în Europa nu există populații noi; există doar *etniile* noi, iar etniile nu sunt decât realități sociale reciclate. Balticii și sarmații sunt componente antice ale lumii est-europene. Nici al treilea termen, *volohii*, de pildă, nu pot reprezenta o realitate de ultimă clipă, chiar dacă, în acest caz, vorbim despre o *etnicitate* recent constituită. *Substratul* volohilor este ceea ce generic se numește *dacii liberi*, expresie care trebuie citită restrictiv, în sensul că *nu sunt supuși romani*. Ei sunt locuitorii antici ai teritoriilor nord moldave și a dealurilor Carpaților nordici, zona cea mai plauzibilă în care s-ar fi putut forma primele nuclee *proto-slave*.

Mi-am adus aminte, la acest punct, că scriu o carte pentru amatorii de istorie, ceea ce m-a obligat să reevaluez transparența noțională. Deși „etic” este un cuvânt banalizat în discursul public, creând oricui impresia că îl stăpânește, am îndoieli că ar fi chiar așa. Manualele de istorie, cel puțin acelea pe care le cunoșteam eu, până în anii '90, erau tributare conceptelor lui Engels, chiar dacă tonul lor general era – pretins – unul anticomunist. Aceste concepte sunt trib – popor – națiune, explicându-se că ele „corespund unui anumit nivel de dezvoltare a societății”; că adică, la nivel de sugestie (fiindcă teoria marxistă avea și ea „finețurile” ei, în care nu vom intra, fiindcă nu avem nimic de câștigat), ar fi ceva ce rezultă una din alta, organic, precum puștiul căruia la un moment dat îi răsar tuleiele, iar apoi face armata și se însoară. Nimic mai fals. Cele trei concepte

⁶⁴ Marius Sala, în *Tratatul de istoria românilor* (Pașcu, Theodorescu, 112).

⁶⁵ Seria însă se cere completată cu cuvintele care absentează în albaneză, dar sunt destul de sigur autohtone, precum *stână*, *strungă* sau *șarc* (Paliga 2006c, 92-96).

de mai sus chiar nu sunt în aceeași ordine de idei. Dacă despre un trib se poate spune că este o celulă socială organică, dezvoltată mai mult sau mai puțin din același nucleu biologic, sau cel puțin din clanuri care au un trecut comun (fie și prin încuscrire, ceea ce în limbaj antropologic se numește *exogamie*), tot ceea ce transcende nivelul tribului este un ansamblu mai complicat, care trece mult dincolo de regulile biologice ale înmulțirii sau de jocul progresiei aritmetice.

Există încă o percepție publică a afacerilor etnice care ia la propriu limbajul politic metaforic, precum în expresia „frați români”. Această percepție este, în fapt, una destul de asemănătoare cu cea străveche, antică de pildă (dar în *barbaricum*), motiv pentru care demontarea mecanismelor etnice străvechi este aproape imposibilă (cum explici unui copil existența aerului?). Gluma despre originalitatea poporului român, născut din doi bărbați, Decebal și Traian, este greșită doar în sensul că nici vorbă despre originalitate (*exempli gratia* Romulus și Remus); în rest – percepția este una suficient de primitivă încât cetățeni ai secolului XXI să se simtă obligați a-i judeca pe romani pentru cucerirea „gliei” dacice, ca să nu mai spun că în recensămintele oficiale au reapărut „dacii”, ca locuitori al României. Am putea vorbi chiar de o nevroză datorată faptului că subiecții își reneagă un părinte, precum în cazurile de viol. Asemenea patimi au la bază, neîndoielnic, o înțelegere precară a realităților etnice, de aceeași calitate cu mai sinistrul ideal hitlerist pentru păstrarea „purității” rasiale. Astfel de fenomene pot caracteriza unele minorități sociale în oricare moment istoric, dar cresc în intensitate atunci când coeziunea socială scade. Scandarea „câine până la moarte!” nu exprimă o latență (nu este clar dacă se referă la moartea naturală, sau la sacrificiu), ci *dorința* stabilității emoționale, sentimentul gregar că mulțimea este confortabilă și este vibrantă, vie, sentimente uneori copleșitoare, care se convertesc cu destulă ușurință în „ideal” (mai ales manipulate profesional). A doua venire a lui Deceneu poate fi un motiv la fel de bun precum a doua venire a lui Christos, sau a lui Vlad Țepeș, pentru a căuta o nouă identitate, dacă cea prezentă este fie neclară, fie nemulțumitoare. Surprinzător, poate, persoanele cu accente identitare foarte stridente sunt exact cele cu probleme de identitate, profund nemulțumite de statutul lor social. Acest fapt a fost valabil totdeauna, motiv pentru care momentele de slabă coeziunea socială (de exemplu după un război catastrofal, precum cel al lui Decebal) reprezintă un potențial enorm de instabilitate, de agitație, de căutare... a unei noi identități.

Popoarele – principalele entități de depozitare ale *etnicității* – sunt, așa cum deja am sugerat, realități mult diferite de simpla înmulțire a oamenilor, prin căile cunoscute. Ele sunt totdeauna rezultatul unor aranjamente politice. Aceste aranjamente se numesc diferit: fraternizarea în fața unui dușman comun (de unde legenda a doi frați care...), supunerea de bunăvoie în fața celui mai puternic (de unde povestea cu cei trei frați, din care Prâslea...), sau contractul căsătoriei, adică

o capitulare elegantă (iar împăratul Roș' i-a dat fata de soție...). Și fiindcă totul este despre coeziunea socială, *factorii responsabili* vor găsi totdeauna un bard care să modifice genial o legendă (sau bardul îi va găsi pe ei), așa încât orice aranjament să sune bine. Cine își imaginează că politica s-a inventat în secolul trecut se înșală. Desigur, putem inspecta și cealaltă față a lucrurilor: stăpânii sunt responsabili pentru sufletele ce le sunt date în grijă și vor găsi totdeauna soluția cea mai bună (de care sunt capabili), indiferent care. Alianțele militare, matrimoniale sau în pur scop comercial (jefuirea ciobanului mai ortoman, de exemplu), reprezintă tot atâtea răspunsuri în fața lipsei alimentelor, a materiilor prime, a accesului la căi navigabile, a fricii de molimă sau de cometă.

Sigur, explicațiile de mai sus sunt – deliberat – simplificatoare. Mecanismele politice de care vorbeam nu aparțin „popoarelor”, ci diverselor organisme statale, mai simple sau mai complexe, mai durabile sau mai trecătoare, iar legendele lor sunt pe măsura durabilității. Reversul este însă adevărat: construcțiile statale inventează totdeauna un „popor”. Pentru a exemplifica cu o poveste relativ cunoscută, să luăm exemplul imperiului Amalilor. Locuitorii întinsului spațiu, de care am vorbit de multe ori, dintre Nipru și Olt, se considerau, foarte probabil, membri ai aceluiași popor, gotic în cazul nostru (sau *getic*; e la fel). Nu avem probe directe, dar probele indirecte sunt suficiente. O întregă tradiție istorică ce debutează – deloc întâmplător – în secolul IV, reprezentată astăzi de autorul cel mai cunoscut, Iordanes, anexează întreaga istorie a geților la imperiul goților, iar scrierea ce preamărea regii goților se intitulează chiar „Despre originea și faptele geților”, mai cunoscută sub prescurtarea *Getica*. Deși asemenea pretenții au fost catalogate în epocă modernă (pripit) drept „iordane”, există cel puțin zece autori antici, majoritatea anteriori lui Iordanes (care a trăit în sec. VI) care susțin același lucru, iar informația era considerată, în epocă, monedă curentă, ceva la fel de clar precum faptul că romanii sunt stăpânii. Încă la sfârșitul veacului XVI, după un mileniu, nu se îndoia nimeni de acuratețea informației, iar geții erau considerați germanici. Nu am să intru aici într-o discuție despre cine are dreptate și cine se înșală (deși ar fi interesantă), fiindcă singurul motiv pentru care am invocat aici chestiunea este de a demonstra cum *tradiția istorică* este capabilă să creeze realități de care nu se îndoiește nimeni. Etnicitatea este, la urma urmei, o chestiune de *percepție*. Or, simplu: ce este mai important? Că doi oameni sunt frați? Sau că ei sunt convinși că sunt frați?

Dacă tot vorbeam despre percepție: psihologii – dar și oricare înregistrare audio a propriei voci – ne spun că autopercepția și percepția celorlalți sunt totdeauna lucruri diferite. În cazul popoarelor acest lucru este încă și mai adevărat. Sciziunea între autopercepție și părerea celorlalți se concretizează uneori în nume etnice diferite, pentru una și aceeași realitate din teren (dar nu și

realitate mentală), cum ar fi cazul celor numiți de occidentali, cu relativ respect, *germani* („frați” – à propos de popoare care provin din doi bărbați), de slavi cu nedisimulată antipatie, în expresia *nemți* („muți”), în timp ce ei înșiși folosesc un cuvânt complet diferit – Deutch, adică înrudit cu al olandezilor, care se numesc ei înșiși – diferit de numele care li se alocă – Dutch⁶⁶. Așa s-a întâmplat și cu românii, care se numesc pe sine, de obicei, după numele provinciei (bănățeni, olteni, etc), dar care recunosc un nume comun, de *rumân*, ilustrat de numeroase izvoare literare din evul mediu. Sunt numiți, în schimb, de tot continentul, cu alt nume, o variantă sau alta derivată din *walach*. Asemenea dualism poate semnifica o vecinătate tensionată, dar și o reală lipsă de consens semantic, adică de *percepție*.

Pe de altă parte, a considera perechea de nume, exonimă-endonimă, perfect echivalentă, ar fi o greșeală și ne-ar împiedeca să mergem mai departe. Cuvântul *walach*, în diferitele sale pronunțări, nu se referă doar la români, ci și la italieni, unele grupuri de populație din Elveția, de pe Rin, sau velșii din vestul Angliei. Nu mai puțin, sub forma *vlah* apelativul definește toate grupurile latinofone din Balcani, din care doar unul (aromânii) folosește numele de român ca identificator etnic (alternativ). Români, însă, sunt doar latinii de la Dunărea de Jos și cei din interiorul arcului carpatic (cu extensiile geografice pe care nu are rost să le mai numesc). La ce ne poate servi această observație?...

Acum aproape o jumătate de veac, un arheolog bulgar, Dimitr Krandžalov, lansa o ipoteză șocantă, care a trecut complet neobservată, în sensul că nimeni nu a comentat nimic; și nimic mai firesc: ipoteza lăsase audiența perplexă. Găselnița poate fi subsumată unui titlu de operă *soap* – *Povestea gemenilor despărțiți*. Ce spunea, în esență, învățatul bulgar? Un lucru senzațional: că românii și bulgarii sunt *unul și același popor* (la origini!), care însă, sub efectele evolutive ale istoriei, a ajuns să vorbească două limbi diferite: bulgara și româna... Trăznita ipoteză ne va ajuta însă a ieși din încurcăturile pe care le-a provocat apariția lui Volos în panteonul slav. Va fi însă necesară o relativ lungă digresiune...

Enunțul cu sonoritate ușor lozincară, „românul s-a născut creștin” (produs de Radu Vulpe, cred), a generat destulă feroare și excese argumentative. Principala problemă, rezultată chiar din enunț, nu este însă *când s-a creștinat* (cum, greșit, s-a orientat tematica cercetării), ci *când s-a născut/apărut*. Problematika creștinismului timpuriu pe teritoriul României (excluzând Dobrogea) se poate rezuma la următoarele chestiuni: în primul rând, Dacia traiană a fost părăsită de administrația și armata romană (cca 271) înainte de conversia Imperiului la creștinism (în această parte a Europei – după 324); în consecință, nu există monumente creștine (sigure) care ar putea data înainte de 271. Curios este că

⁶⁶ S-a speculat în legătură cu cvasi-identitatea fonologică între *Dutch* și *daci*. Prefer să nu citez.

astfel de semne pot fi identificate *imediat după* plecarea armatei, semn că persecuțiile anticreștine fuseseră un factor real de inhibare. De-a lungul sec. IV cele mai importante mărturii ale existenței unor *elemente creștine* sunt de găsit în perimetrul fostei provincii romane, mai ales în Transilvania, ceea ce înseamnă, simplu, că populația *romanizată* (indiferent de originea ei, tracică sau alta) rămasă în fosta provincie rămăsese relativ conectată la evoluțiile din Imperiu, iar conversia acestuia produsese o considerabilă rezonanță dincolo de Dunăre. În sec. V romanii pierd Pannonia definitiv, ceea ce slăbește conexiunea occidentală a romanilor ardeleni, conexiune care a *definit* provincia intracarpatică, încă de la început. Mai mult, Transilvania intră într-o eră cât se poate de germanică, în special de nuanță gepidică, elementul dominant după înfrângerea hunilor. Gepizii erau ei înșiși creștinați, în rit arian, ceea ce însă nu prea pare să aibă vreo legătură cu dovezile creștinismului *romanic*. În consecință, centrul de greutate al mărturiilor creștine, în secolul VI, se mută în extra-carpatic, adică în zonele aflate mai aproape de influența romanilor de la Dunărea de Jos. Aceste mărturii nu sunt tocmai multe, dar suficiente pentru a proba existența unor mici comunități creștine; este vorba, în primul rând, de descoperirea de cruci pectorale, pe tot teritoriul Moldovei și a Munteniei, fapt în sine semnificativ, câtă vreme cruciulițele se distribuie convingător⁶⁷ *numai* în teritorii creștinate. O probă suplimentară, probabil decisivă pentru a ilustra „necesitatea”, este descoperirea mai multor tipare pentru turnat cruciulițe, în același spațiu geografic. Complementar, se cunosc aproape 50 de vase ceramice cu cruci incizate în pasta ceramică umedă, înainte de ardere, fenomen care, și el, se localizează aproape exclusiv în teritoriul menționat, fiind de găsit în aproape toate așezările cercetare mai temeinic, la care se adaugă o „pungă” în sudul și sud-estul Transilvaniei. Analiza detaliată a acestui set de materiale a demonstrat, lăsând puțin loc de îndoială, că ele țin de practici creștine, din teritorii exterioare dominației gepidice (ulterior a vare)⁶⁸. Teoria creștinilor nord-dunăreni ai veacului VI are încă de înfruntat dificultăți considerabile, între care absența unor morminte care, conform normelor din Imperiu (sau din *Gepidia*), ar putea fi considerate creștine. De altfel, constatarea arheologică a unor *mărturii despre practicarea credinței creștine* nu garantează nimic altceva, respectiv existența unor locașuri de cult (identificabile cu certitudine), existența unei organizări instituționale, sau racordarea la temele, temerile și conflictele teologice din Imperiu. Este ceea ce s-a

⁶⁷ Adică nu întâmplător sau ne semnificativ, ceea ce înseamnă, în limbaj arheologic, și pentru o astfel de categorie de material, mai mult de un exemplar sau două pentru o provincie și o perioadă bine definită – aici, secolul VI. Despre distribuția și semnificația acestor piese vezi Madgearu 2007b.

⁶⁸ Teodor, Stanciu 2009.

numit *creștinism popular*⁶⁹. Conceptul, în sine, a provocat destule controverse, fiindcă, de regulă, creștinismul a *fost impus prin voință statală*, iar modelul *creștinismului popular* nu este ușor de conceptualizat (când nu este negat pur și simplu). Nu ar trebui nici să ne imaginăm o nație de habotnici, fiindcă ar fi prea departe de realitate; încă la începutul veacului XIV patriarhul Athanasie de Constantinopol se plângea de credința *dunărenilor*, spunând că, probabil, în afara numelui lui Chirstos nu respectă, din dogmele și practicile creștine, nimic altceva⁷⁰.

Aici deja se ivește o încurcată întrebare: dacă nu a existat o autoritate publică doritoare de a impune creștinismul, ca set religios definitoriu, ce anume a determinat *poporul* să adopte acel set? Răspunsul cu *vocația* este cel de minimă rezistență și de inflamare a valorilor naționale. Istoria comparată a apariției unor noi entități etnice, în epocă (dar și în zilele noastre!), poate oferi sugestii mult mai interesante, probabil și mai credibile. Nu numai sclavenii apar „din nimic”. Au fost destule probleme și cu alte entități europene, atât de celebre precum francii; germanii franci. Ei apar brusc pe Rin, la granițele Imperiului, cândva în secolul III. Sutele de ani de când se pune întrebarea a produs un număr considerabil de răspunsuri, aducând francii din cam toată Europa barbară. Răspunsul mai recent este că nu au venit de nicăieri; erau acolo de multă vreme, doar că, într-o zi, au hotărât că ei sunt „franci”⁷¹. Un detaliu semnificativ este contextul istoric general, marcat de profunda criză a Imperiului, intrată în cărțile de istorie drept „criza secolului III”, adică un interminabil șir de războaie civile, determinate de numeroșii pretendenți ridicați de diverse corpuri de armată. Contextul, la marginile imperiului, era unul confuz, creând lungi incertitudini asupra chestiunii de bază – *cine este șeful de fapt*. Fiindcă germanii au fost definiți, din chiar prima clipă, drept *interfața Imperiului roman cu barbaria*, scutul și brațul înarmat de *dincolo de limes*.

Nu există niciun dubiu asupra faptului că popoarele „noi” nu apar niciodată pe vreme frumoasă. Popoarele „noi” ale Europei, la limita dintre mileniile II și III, sunt cele moșite în condiții de maximă ostilitate și instabilitate, precum popoarele moldovean, transnistrean, bosniac, macedonean, kosovar. Poporul sclavenilor apărea, și el, în condiții istorice dificile (pe care deja le-am discutat), atunci când, prea ocupat cu războaiele italiene, Iustinian se gândește să „sigileze” Dunărea inferioară cu masive lucrări de apărare, excluzând barbarii nord-dunăreni din „Europa civilizată”. Ce revoltător! Replica a fost pe măsura revoltei, având a provoca, în final, distrugerea acelei arogante centuri de ziduri.

⁶⁹ Zugravu 1997.

⁷⁰ Madgearu 1997, 92.

⁷¹ Geary 2007, 118.

Metafora Zidului este una prea bine-cunoscută, în zilele noastre, pentru a o mai comenta.

Acesta este contextul istoric în care apare și etnia *rumânilor*. O foarte lungă tradiție populară, reluată de zeci de călători străini, de-a lungul evului mediu, dar și de cărturarii români dinspre sfârșitul evului mediu, apoi și de Școala Ardeleană, consacră ideea că românii sunt *coloniștii lui Traian*. Ideea în sine este, tehnic vorbind, parțial corectă. Incorectă este ideea că și-ar trage numele de la *Râm* (numele medieval al Romei, în limba română, slavizat adică); din nefericite, niciun lingvist nu a avut deocamdată curajul de a spune cu voce tare că *rumân* nu poate fi un derivat al lui *Râm*, fiindcă ne-am aștepta la *Râmân*. Numele *rumân* a fost deci achiziționat înainte de alterarea fonetică a numelui Romei, iar cele două noțiuni nu au nici o legătură (căci ar fi evoluat la fel).

În același agitat context al secolului VI, care avea să fie decisiv pentru aspectul *etnic* al Europei de est, sensul termenului *roman* cunoscuse o alunecare semantică pe care istoricii o știu foarte bine. Pe fondul trecerii oficiale a Imperiului la religia creștină, de la Constatin cel Mare citire, dar mai ales de la declanșarea prozelitismului creștin, de la Theodosius cel Mare încolo (nu mai puțin virulent decât persecuțiile anticreștine anterioare...), conflictele militare ale Imperiului de Răsărit iau tot mai mult aspectul unor războaie religioase (cele mai crâncene – nu e un secret pentru nimeni). Fie că aveau în față popoare păgâne, precum avarii sau slavii, fie că încruciau spada cu regate germanice, creștine de rit arian (deci *schizmatice*), imperialii și-au croit noile politici în termeni religioși. Așa se face că *romanus*, la acest moment, încetase a mai fi un termen care să facă referire la Roma, devenind un sinonim acoperitor pentru *christianus*. Similar, *barbarus* și *paganus* însemnau același lucru⁷².

Acesta este contextul general în care apar, la nordul Dunării, acele cruciulițe de metal, dar și acele relativ numeroase vase ceramice sfințite, în vreo 30 de situri diferite. Cam din nimic. Cam nu rezultă din premize, la o eventuală analiză a antecedentelor, în aceleași teritorii. Ce anume putea produce o asemenea reacție, într-un teritoriu considerabil, întinzându-se în banda muntelui pe o lungime de circa 600 de km? Răspunsul corect este Frica. Prinși între turbulenții sclaveni și raidurile de pedeapsă romane (care considerau suspect orice nord-dunărean)⁷³, localnicii luau de partea lor Dumnezeirea și promisiunea că, măcar pe Cealaltă lume, va fi mai bine. Acesta este momentul când *rumânii*⁷⁴

⁷² Zugravu 1997, 306, 360.

⁷³ Conform tratatului de artă militară, scris la sfârșitul veacului VI, cunoscut drept *Strategikon* (XI, 4, 31, referindu-se probabil chiar la cetățeni romani rezidenți la nordul Dunării, expresia folosită fiind aceea de *refugiați*).

⁷⁴ Pronunțarea originară, înainte ca Școala Ardeleană să considere că „român” ar fi mai „corect”.

își iau numele, pentru a se apăra de năpasta lancei și a suliței; lancea romană și sulița sclavenă.... Faptul în sine nu are nici legătură cu limba latină vorbită de noii drept-credincioși, alta decât faptul că astfel puteau înțelege mult mai ușor noile concepte. Că „profesorii” vor fi fost misionari, în adevăratul sens al cuvântului, sau prizonieri de război, este aici o chestiune secundară. Interesant este altceva: adoptarea limbii latine ca limbă comunitară (într-un mediu neîndoielnic foarte pestriț) pare mai degrabă consecința adoptării noii religii, decât condiția ei. Această afirmație poate să pară surprinzătoare, dar este de exact același tip cu consecințele predicării creștinismului după buchia lui Kiril, în mediul slavon dinspre sfârșitul veacului IX; răspândirea evangheliei slavone a produs o *regularizare* a limbii slavone, fiind chiar piatra de temelie a limbilor slave moderne, care nu sunt decât *dialecte* ale slavonei. Singura diferență, în cazul *rumânilor*, este că vorbim despre o tradiție *orală*, dar despre forța tradiției orale, în evul mediu de început, poate nu este cazul să argumentăm, lucrurile fiind – sper – foarte clare. Atât argumentul cu biblia chirilică, sau cel cu prezumtiva tradiție orală a *rumânilor* (fără de care terminologia latină a credinței nu ar fi putut ajunge la noi, nu-i așa?), sunt de același tip cu cele angajate atunci când explicăm rolul *națiunilor* moderne, care impun o *standardizare* etnică, având ca vehicul școala, presa sau tradiția universitară (și, era să uit: biserica).

Ca să nu las cititorul nedumerit în legătură cu numele românilor, am să încerc o foarte scurtă explicație⁷⁵: numele lor vine de la *romanus* (cu semnificația *creștin*), ceea ce explică reducția la *rumân* (prin căderea desinenței latine, fenomen general, cu tranziție prin *rumânu*), în pronunțarea latină de la sfârșitul antichității, care a generat în toate limbile balcanice forme cu *u* în rădăcină (turk. și bulg. Rumelia, alb. Rumeli, grec. Roumeli – toate pentru numele Imperiului roman, apoi al provinciei de la nord de Constantinopole), deci și *rumanus* > *rumân*. Nu numai că românii reprezintă romanitatea orientală, dar chiar numele lor este un produs al foneticii balcanice. Oricât ar părea de ciudat, aceasta nu prea are nimic a face cu Roma, decât în măsura în care numele orașului a dat numele unui stat care, finalmente, a uitat să vorbească latinește; se întâmpla, oficial, în veacul VII.

Rumânii și *sclavenii* sunt popoare care se nasc la același moment, într-o aspră antinomie, uitându-se unul la celălalt și urându-se de moarte. Începem să înțelegem un lucru care ne apropie de o explicație mult mai coerentă a celor spuse despre elementele constitutive ale poporului sclaven: rumân și vlah (voloh) nu înseamnă tocmai același lucru, chiar dacă vorbesc cam aceeași limbă; este exact explicația pe care Procopius ne-o servea vorbind despre sclaveni și anți. Primii – dușmanii neîmpăcați ai romanilor; cei din urmă – aliații de nădejde, care aveau să piară, și ei, odată cu *limes*-ul (ce rost ar mai avea niște aliați, când *limes*-

⁷⁵ Am detaliat în Teodor, Stanciu 2009.

ul roman nu mai există?). Rumânii sunt *creștini*, adică dușmani; dușmănia nu poate dăinui niciodată unilateral. Vlahii-volohii sunt niște păstori care vorbesc, cel puțin inițial, o limbă mai ciudată; că această limbă era exact una latină, ne putem îndoi mai departe; dar ei sunt *băieții buni, de-ai noștri* (slavii). La urma urmei, germanicii au folosit cuvântul nu strict față de romani sau latini, ci și față de celții mai mult sau mai puțin romanizați (cât de romanizați sunt velșii?). Sclavenii nu prea aveau, în zona lor de formare, prea mulți străini în preajmă, așa încât această populație care – vai – rămâne incertă, posibil vag latinizată, putea fi, de ce nu – și *voloh*, un nume de străin, la urma urmei⁷⁶.

Condițiile de plecare, în istoria celor două popoare, erau foarte asemănătoare. Unii dintre oamenii din cătun vorbeau latina populară, iar ceilalți o limbă nouă, de amestec, dar și unii și ceilalți rupeau ceva pe tracică. Evoluția a fost diferită, pentru că o societate, pentru a-și păstra coerența, are nevoie (între altele) de o anume uniformitate. Mai devreme sau mai târziu cei puțini se vor hotărî să vorbească limba celor mulți, pentru că ei suferă, cel mai des, de probleme de comunicare.

Iată deci că Krandžalov avea dreptate: românii și bulgarii sunt asemeni gemenilor, născuți din aceeași părinți, la același ceas, deschizând ochii cu ură și țipând ca din gură de șarpe; lumea părea prea mică pentru amândoi. Nu a fost așa. Amândoi au supraviețuit și au crescut mari, păstrându-și ranchiună, chiar dacă nu mai țin minte de ce. Fiindcă... nu știu că sunt frați.

8.8. Teama de celălalt. Eseu de arheologie a basmului.

Arheologul este, prin definiție, un sclav al faptelor; fapte multe, disparate, greu de pus cap la cap, dar fapte. Am rămas însă cu nostalgia altui fel de ghicitori, ca un ecou al cursurilor de antropologie susținute de Zoe Petre în anii '80. O parte din mine ar fi vrut să fie antropolog, nu arheolog; doar că împrejurările decid adesea în locul nostru. A rămas doar promisiunea glumeață că, la pensie, am să repovestesc basme, nepoților, dacă îi va interesa, sau câinelui de companie, care este mai îngăduitor din fire. Dar să fim atenți ce ne dorim...

A venit vremea primului exercițiu, mult mai devreme decât așteptam. Câteva nume și cuvinte mi-au dat ghes.

Care sunt cele mai cunoscute personaje ale basmelor românești? Făt-Frumos este, de departe, personajul cel mai popular. Din păcate, doar un român

⁷⁶ O situație de acest gen este cea a cuvântului „welsh” din limba engleză, care nu înseamnă numai „locuitor din Wales” sau „galez”, ci străin de neam latin sau celtic (deci și italian sau francez).

va înțelege ce nume minunat are. „Fătul meu” este exprimarea de alint a unui om bătrân față de un tânăr, în principiu copil sau nepot; originea latină a numelui – *făt* > foetus – nu face nici problemă. „Frumos” ar fi și el din latină (*formosus*), așa că, limpede, Făt-Frumos este băiatul bun din acest film. În limba română există o explicită conotație morală a frumuseții, explorabilă în expresii precum „a te purta frumos”, adică sociabil, conform normelor sociale; în virtutea unei vechi uzanțe lingvistice, nu poți fi frumos fără a fi bun și ponderat. El este, în limbajul basmelor, eroul civilizator, cel care își asumă răspunderea și riscurile pentru a scăpa muritorii de năpaste; întotdeauna *cel mic*, ultimul născut (paradigmatic *cel slab și fără apărare*), are vocația salvării, ca o aproximare populară a izbăvirii prin credință; este tot Fiul, dar cel mic. Supus numeroaselor teste inițiatice, cum stă bine unui tânăr, este totdeauna învingător, respectiv totdeauna fericitul câștigător al șăgalnicei Ileana Cosânzeana.

Nefiind lingvist, pot doar să bănuiesc că numele Ilenei este cu probleme. Numele, cât se poate de internațional, vine din familia Elenei (eterna seducție), fiind de regăsit în forme apropiate în limbi slave sau în maghiară. Doar diftongul *ea* mi se pare cât se poate de românesc; adică sufletul numelui. Cu Cosânzeana este și mai grav. Prefixul intermediar *-sân-* ne arată că este o sfântă⁷⁷, deși „până la adânci bătrâneți” va face mulți copii. Cu *zeana* pare mai complicat⁷⁸. Este deci zâna, cea care face farmece – o ființă periculoasă. Apariție florală și blondă, este destul de greu de caracterizat mitologic. Asociată fiind cu florile – este o creație htoniană, evocând ciclul natural al morții și al vieții, tema resurecției și perenității naturii; oricum, ea nu vine din „sat”, din „civilizație”, ci din „pădure”, cel mult din „poiană”, fiind un produs natural, sălbatic, iar vraja nu este decât șirul de cuvinte îngânate atunci când se face pomada, cea de legare sau de dezlegare. Sfetnicul și vehiculul ei, calul năzdravan care zboară, este care va să zică animalul psihopomp al mitologiei greco-romane, cel care te duce pe cealaltă lume, de unde câteodată te și aduce. Încercătura acestei descripții este una foarte arhaică, cu trimitere la practicile religioase neolitice. Doar că, vezi, Ileana este blondă. Ariană

⁷⁷ Am dat și eu un exemplu de „etimologie populară” (proprie). Mai convingătoare este probabil varianta propusă de Lazăr Șăineanu, pentru prefixul *cosân-*, de la slavon *kosa* – „coadă de păr împletit” (Kernbach 1989, s.v. Ileana Cosânzeana), port popular cât se poate de obișnuit și la români, și la ucrainieni. *Cosânzeana* este atunci, deja, un produs *finit* al conviețuirii româno-slave (deși *daco-slave*, sau chiar *daco-baltice* ar fi mai corect). Ce ne facem însă cu *cosiță* și cum se formează, paralel, *cosân?*... Pe de altă parte, există forma *Sânziana* (v. nota următoare), care complică din nou lucrurile. Nu exclud ca cele două forme să se fi născut independent (la nivel etimologic), deși ideea pare aceeași.

⁷⁸ Paliga 2008, 53-62, unde, după expunerea tuturor ipotezelor, autorul optează pentru originea autohtonă, tragică. Vezi și mai multe variante de explicație la Vulcanescu 1985, 396-397, care pe mine nu m-au convins.

deci. Ca și *zeana*, cu același diftong din Ileana. Unii lingviști presupun, pe bună dreptate, o sorginte tracică. Pentru a rezuma: Ileana Cosânzeana este o ființă pluristratificată: naturală și sălbatică, frumoasă și delicată, otrăvitoare sau izbăvitoare, doctoressa farmacopeii, legată prin o mie de fire de Lumea de Dincolo, de moarte și de înviere. Ca mai toate zânele⁷⁹, ar fi de găsit pe lângă ape, în răcoarea pădurii, acolo unde nu ar fi bine să te aventurezi.

Din Lumea de Dincolo vine Zmeul. Personajul, pe care aparent îl cunoaștem foarte bine, este greu de descris. El nu are „față”. E doar mare, puternic și agil, cu înfățișare groaznică, cu voce tunătoare, crud și lacom, puternic peste fire dar și viclean când trebuie; are simțuri ascuțite, ca animalele, și poate mirosi „carnea de om” de la „o poștă” (deci cale de o zi). Sălășluiește pe *cea lume*, departe, peste șapte mări și țări, și se încuie într-un castel înalt. Are buzdușan fermecat, care lovește în poarta de bronz (fier) și se întoarce în mâna lui, truc demn de un șaman; este, care va să zică, un războinic, dar unul care își poate schimba înfățișarea după nevoie, ca să înșele dușmanul. Funcția lui, în conflictul din basm, este de zeu al morții, al tenebrelor subpământene. El are o veșnic neterminată treabă: să o răpească pe Ileana, crăiasa florilor, și să o ducă în împărăția sa, locul unde toate lucrurile sunt de-a-ndoaselea, unde lupii vorbesc iar porcul zboară. Este personajul cel rău din ciclul anotimpurilor, locuind – unde altundeva – în nord, la marginea lumii, sau chiar dincolo de ea.

Schema este străveche și universală. Vegetația dătătoare de viață este răpusă de frig și întuneric, însă e salvată de un tânăr curajos și adusă înapoi, spre bucuria muritorilor. Ciclul este valorizat moral, răpitorul fiind *rău*, iar aducătorul *bun*. O ideologie simplă și cu siguranță mai veche decât a misteriosului Zamolxe⁸⁰; o ideologie tanatofobă, în orice caz, deci opusă sofisticatului *deus otiosus* (zeu retras).

⁷⁹ Kernbach 1989, s.v. zîne.

⁸⁰ Urmărit de umbra ursului, în ortografia Zalmoxe, explicată de Porphyrios de la *zalmos* – piele și *olxis* urs, în care ar fi fost învelit după naștere (Kernbach 1989, s.v. Zamolxis). Nu putem să nu remarcă că cealaltă ortografie acceptată, Zamolxe, are în rădăcină exact acel IE *zm-, pământ (vezi infra), din care provine și zmeul. În măsura în care grafiile eline ale numelor tracice pot fi credibile, solida atestare a ambelor forme poate fi datorată faptului că ambele nume făceau sens, la nivel de comunicare, dar și că proveneau din tradiții mitologice diferite, Zalmoxe-Zamolxe fiind, și el, o zeităte sincretică, precum atâtea altele. Ambele tradiții au însă clare conexiuni htoniene, deși interpretările de altă natură (celest, atmosferic, etc) nu lipsesc. Cea mai interesantă interpretare, în acest context, este cea a lui Romulus Vulcănescu, pentru care Zamolxe este un *zeu totemic întruchipând ursul* (Vulcănescu 1985, 92-93, cu bibliografia, ideile despre valoarea totemică a ursului fiind mai vechi). Având în vedere că cultul lui Zamolxe pare să fi căzut în desuetudine mult înaintea cuceririi romane, cred că vorbim aici despre *alt urs* (valorizarea este distinctă). Ceea ce avem în comun este, totuși, rădăcina indo-europeană.

Foarte interesante – și finalmente fructuoase – mi se par discuțiile lingviștilor în jurul etimologiei zmeului⁸¹. Cuvântul ar veni dintr-o rădăcină indo-europeană cu semnificația „pământ”. În slavă a apărut cuvântul *zmîi*, cu semnificația *șarpe, dragon, balaur*⁸², adică o ființă care trăiește în pământ și se târâie pe el. Având în vedere că *balaurul* este un personaj distinct al basmelor românești, nu m-aș grăbi să consider că sensurile din limbile slave și cel din română ar fi tocmai corespondente, deci nici că, în acest caz, s-ar putea vorbi despre un împrumut, într-o direcție sau în cealaltă. Aceeași rădăcină IE ar fi dat, în lituaniană, cuvântul *žmuo*, cu semnificația *om*, apropiat cu cel din prusiană (limbă baltică extintă), *s moy*, cu același înțeles. Eventuala nedumerire legată de conexiunea pământ-om poate fi repede risipită, aducându-ne aminte că Adam a fost făcut din argilă sau evocând relația *humus – homo – humanus*, din latină.

Există și un corelativ feminin surpriză al zmeului, neobservat de lingviști până recent: zmeura. Legătura nu este deloc întâmplătoare, fiind demonstrată de existența unor compuși similari în alte limbi, precum *žem-uoga* (lit. „fragi”) sau *erd-beer* (germ. „fragi”, literal „fructul pământului”). Avem poate de clarificat suplimentar relația dintre zmeu și pământ. O interesantă sugestie vine de la cuvântul slav pentru „urs”, *medvěd*⁸³, însemnând, literal, „mâncătorul de miere”. Cel mai puternic animal al pădurilor este puternic tabuizat, pronunțarea cuvântului fiind interzisă (pentru a nu-l invoca); de aceea, este folosită o perifrază eufemistică. În cazul nostru, deci, *zmeul* este *mâncătorul de zmeură*. Este atunci *zmeul* totuna cu ursul⁸⁴? Niște puncte de convergență ar exista. Este puternic, mare, inșafiat, egoist, și, mai important decât orice, *doarme câteva luni sub pământ*, iarna, anotimpul în care *vegetația este moartă*. În fine, mama zmeului este... Muma Pădurii...

Ar fi însă păcat să ne oprim aici, fără a lua în considerare și fațetele umane ale zmeului. La urma urmei este un războinic, cu paloș și buzdugan, are un castel, uneori călărește, și-și dorește, cel mai mult, o fiică de *pământean* care să-i

⁸¹ Paliga 2008, 61-62.

⁸² Fortificațiile ridicate de ruși la sud de Kiev, în veacul X, pentru a se pune la adăpost de raidurile pecenege, constând în două sute de km de val și șanț, se cheamă, în chiar Cronica lui Nestor, *zmienvy valy* (Barford 2001, 247). Enormă fortificație este deci „dragonul”, „balaurul”, șarpele uriaș, sau, *ad litteram*, valul-uriaz (ca un balaur).

⁸³ Vezi, în această carte, 100 de rădăcini slave, cuvântul *med*.

⁸⁴ Pastoureau 2007 – un eseu de istorie (culturală deci) a ursului. Am să redau aici doar două citate care prefațează cartea, ca interesante indicii ale viziunii anticilor față de acest „leu al nordului”: *Niciun alt animal nu este mai abil în a face rău* (Pliniu cel Bătrân, *Istoria Naturală*); *Ursul este Diavolul* (Sf. Augustin, *Predica despre Isaia*).

pregătească masa. Cine este acest om-urs⁸⁵? Este el oare corespondent oamenilor-lupi din mitologia europeană?⁸⁶. Ritualurile de identificare cu un animal de pradă sunt ritualuri de inițiere ale grupurilor de războinici. Acești oameni se poartă ca lupii, strigă precum lupii (spuneau și bizantinii despre sclaveni...)⁸⁷, sfâșie ca lupii, și cer tribut, cum face și zmeul câteodată. Categorie, cine cere tribut este om, nu zeu, fiindcă oamenii nu pot înfrunta zeii, nici măcar în basme. Portretul lui este teribil, o dihanie scăpată din pădurile nordului înghețat, care răpește fete și omoară feți.

Și așa, cuvântul cu care un baltic se recomandă, *žmuo*, ca fiind om, devine în românește *zmeu*. Este omul-urs, puternic și necruțător, care vine să-și ia partea din bucate și din copii. Conținutul xenofob⁸⁸ al personajului este indiscutabil, fiindcă intră într-o schemă relațională cu stridente accente etnice. Făt Frumos se cheamă pe latinește, Ileana Cosânzeana – pe limba autohtonilor daci, iar Zmeul nu poate fi decât Străinul nepoftit. Personajele cheie ale basmului românesc sunt elementele unui dificil *menage à trois*, în care rolurile sunt clar împărțite: știm cine este băiatul bun și tocmai am aflat cine este băiatul rău.

Ar mai fi un lucru. Sistemul nu este foarte vechi, chiar dacă unele elemente sunt. Făt-Frumos este *românul*, iar românul nu este foarte bătrân. Rolurile personajelor din basmele românilor au fost distribuite cam în aceleași zile în care se desenau cruci pe pasta încă udă a oalelor, ca un sistem de valori paralel cu tezele creștine⁸⁹. Dacă etnia *rumânilor* s-a încheșat în zorii migrației slave, prin contrast cu noii veniți, adică prin creștinism popular, tot atunci se va fi definitivat „panteonul” păgân care a supraviețuit în basme, ca reflex al acelorași temeri. Opozițiilor din cultura materială, demonstrate de studiul arheologiei, destinate a preciza limitele etnice prin limbajul obiectelor, li se adaugă opozițiile culturii orale, cele care definesc locul oamenilor în lume: *cu noi sau împotriva noastră!*

⁸⁵ Culte păgâne ale omului-urs, ca model desăvârșit al războinicului, erau răspândite, în secolul VIII, la saxoni (cei din nordul Germaniei) și slavi (Pastoureau 2007, 17-18).

⁸⁶ Eliade 1980, cap. I; Kernbach 1980. s.v. lycantropie; Vulcănescu 1985, 267-268.

⁸⁷ Pseudo-Caesarius (Riedinger 1969, 302).

⁸⁸ O exemplificare similară a unei *interpretatio romana* nevricoase, când vine vorba despre nordici, este cazul Spiritului pădurii (și stăpân al animalelor), în credințele slavilor (rus. *leși*, biel. *leșuk*; Eliade 1992, § 251), care devine, la moldoveni, numele etnic al polonilor (*leși*). Relația dintre nordici și pădure este astfel consolidată, în termeni negativi.

⁸⁹ Vulcănescu (1985, 388-389) evidențiază caracterul *solar* al lui Făt Frumos (perfect coerent cu interpretarea de mai sus), prin opoziție cu „ființele infernale” cu care se confruntă, dar și că ar fi *ipostaza umană* (citește semi-divină) a lui Isus Christos.